

УКРАЇНА - СХІД:

МІЖКУЛЬТУРНІ КОНТАКТИ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СХОДОЗНАВСТВА ім. А. Ю. КРИМСЬКОГО

УКРАЇНА – СХІД:
МІЖКУЛЬТУРНІ КОНТАКТИ
В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

Кам'янець-Подільський – 2023

УДК 304.44:327

Друкується за рішенням Ученої ради
Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України
(протокол № 5 від 12.12.2023 р.)

Україна – Схід: міжкультурні контакти в історичній ретроспективі: Збірник наукових праць / упоряд. О. С. Мавріна, І. В. Отрошенко. – Кам'янець-Подільський: ФОП Панькова А. С., 2023. – 176 с.

ISBN 978-617-7773-55-8

В збірнику розглянуто різноманітне коло питань міжкультурної взаємодії населення України з народами Сходу в історичній ретроспекції, з огляду на ту особливість, що Україна завше перебувала на перетині культурних традицій Заходу і Сходу. Досліджено як окремі аспекти історії кримськотатарського народу від Середньовіччя до Нового часу, так і проблеми збереження культурної спадщини Криму в умовах військової агресії Росії. Також представлене дослідження творів буддійського образотворчого мистецтва з Музею мистецтв імені Богдана і Варвари Ханенків, а саме аналіз зв'язку між писемним текстом і зображенням, структурою й символікою в контексті історії та культури конкретного регіону. В збірнику наведено оригінальний переклад українською мовою одного з найкращих оповідань Р. Кіплінга “Диво Пурана Бгагата”; проаналізовано проекти модернізації тувинської сангхи у ХХ ст.; розглянуто аспекти українсько-азербайджанських контактів початку ХХ ст.

Видання розраховано на науковців, викладачів, студентів та широке коло читачів.

УДК 304.44:327

ISBN 978-617-7773-55-8

© Інститут сходознавства
ім. А. Ю. Кримського НАН України, 2023

Kipling P.
Диво Пурана Бгагата /
Переклад з англійської, вступна стаття
та примітки Д. В. Бурби

Від перекладача

Індійський літературний критик Васант Анант Шагане вважав “Диво Пурана Бгагата” одним із найдивовижніших оповідань Редьярда Кіплінга:

Воно так чудово скомпоноване, стисло сформульоване і вміло окреслене, що здається, нібито потік змісту застиг, відлитий у візуалізовану автором форму. Як на мене, це шедевр майстерності Кіплінга, зокрема через те, що тут виявлені головні прийоми його творчості... В оповіданні ми бачимо не просто портрет Пурана Бгагата, написаний Кіплінгом, а й творчий погляд автора на своє мистецтво [Shahane 1975, 88].

Натомість британська кіплінгознавиця Дж. М. С. Томпкінс поділилася такими враженнями від оповідання: «“Диво Пурана Бгагата” було для мене чимось позамежним. Я не розуміла, що відбувається» [Tompkins 1959, 56]. Щоб спробувати зрозуміти цей твір, корисно дещо дізнатися про його автора.

Джозеф Редьярд Кіплінг народився 1865 року в Індії (у Бомбеї) у сім’ї британських митців. Його батько був скульптором і викладачем тамтешньої Школи мистецтв, мати писала вірші. Батьки вважали себе “англоіндійцями” (Anglo-Indians). Маленький Редьярд, який чув від прислуги індійські казки й пісні, звик до мови гінді¹. Він згадував, що коли їх з молодшою сестричкою відправляли з дитячої кімнати у світлицю до батьків, то мушили попереджати: “Розмовляйте там англійською мовою”. Але то була дуже специфічна “англійська”, оскільки доводилося “кордубато перекладати ідіоми, якими думав і мріяв” [Kipling 1937].

¹ У творах Кіплінга часто трапляються слова і фрази з мови гінді (записані не транслітерацією, а з урахуванням англійського правопису). Наприклад, у вірші “For to admire” матрос-індієць (англ. lascar, від гінд. laṣkarī) співає “Hum deckty hai!” (гінд. ham dekhte hai – “ми дивимось”); у поезії та піснях мовою гінді займенник першої особи множини часто вживається в значенні однини).

Васант Шагане стверджував, що в мові творів Кіплінга можна побачити “своєрідну суміш синтаксису мови гінді й англійської граматичної структури” [Shahane 1975].

Деяке уявлення про життя в Індії дітей “білих” (goṅā, як кажуть індійці) людей можна дістати зі спогадів журналістки² Христини Бондаренко (з поправкою на те, що Кіплінг жив у Британській Індії за сто тридцять років до неї як “маленький са-гіб³”):

Моя мама – інженер-конструктор, а за другою освітою – перекладач з англійської, довгий час працювала з іноземцями... Маму запросили в Дургапур, де будували завод і потрібні були фахівці з країн колишнього СРСР... Навпроти нашого будинку були хатини бідних індійців. Це просто мазанки, обліплені коров'ячими кізяками. Потім цими кізяками вони топлять печі. Ми з цими людьми спілкувалися, діти гралися всі разом... У поділ на касти я особливо не заглиблювалась. Але бідняки дійсно не можуть ходити до школи. Якщо ти живеш у хаті з коров'ячими кізяками, то тебе не пускають у якісь заклади. Однак ми вільно спілкувалися і з дуже бідними, і з багатими індійцями... Індійці дуже охайні. Навіть бідняки, які живуть у нетрях, не ходять брудними, немитими. Вони перуть свій страшний одяг у річках... З індійцями ми гралися переважно в якісь загальні ігри – у хованки або бігали рівчаками шукати змії... Нас, дітей, вчили, як поводитися зі зміями. Нам казали, що змія ніколи перша не нападе, але ввечері завжди потрібно ходити з ліхтариком або голосно плескати в долоні. Коли я повернулася з Індії в Україну, то ще десь півроку вечорами ходила, плескаючи в долоні... Ми їздили в ліс на велосипедах, бачили зграї шакалів, як у мультику про Мауглі... Забрідали в місцеві храми, поклонялися якимось божествам, приносили їм квіти. Індуси взагалі не розуміли, що ми робимо... Ми спілкувалися з місцевими, але для них були якимись

² На початку 2023 року Христина Бондаренко повідомила, що мобілізувалася до лав ЗСУ. Див.: Експродюсерка Obozrevatel Христина Бондаренко мобілізувалася до Сил оборони // Інтернет-видання “Детектор медіа”. 2 січня 2023. URL: <https://detector.media/community/article/206613/2023-01-02-eksprodyuserka-obozrevatel-khrystyna-bondarenko-mobilizovalas-do-syl-oborony/> (дата звернення: 7.09.2023).

³ *Сагіб* (“пан”, від арабського *sāhib*) – ввічливе звертання в Британській Індії до європейця.

не такими. Вони постійно торкалися наших шкіл, бо біла шкіра для них – це аномалія... Пам'ятаю випадок, коли ми їхали в Делі в потязі, у загальному вагоні. Навколо нас були самі індуси. Мама взяла із собою коров'ячий язик. Коли ми його дістали, [для індійців] це було щось страшне. На нас дивилися з жахом в очах, відсідали...⁴

Коли Редьярду Кіплінгу було п'ять років, а його сестрі три, їх відвезли в Англію до сімейної пари, що брала на виховання дітей англійців, які жили за межами Британії. У наступні роки хазяйка, релігійна ханжа, що не злюбила вихованця, присікувалася до нього, карала (зокрема, за те, що почуті від неї біблійні історії він переповідав сестричці, прикрашаючи їх уривками індійських казок). Удень йому добряче діставалося від хазяйки, а ввечері й серед ночі його морально мучив (будив і наказував молитися та каятися) значно старший за Редьярда хазяйський син Гаррі, що спав з ним в одній кімнаті. Також Гаррі налаштував проти Кіплінга учнів школи, і той зазнавав булінгу. Єдиними світлими моментами в житті малого були різдвяні канікули, коли він відвідував рідну тітку (сестру матері), але їй він не розповідав про своє нещастя, боячись, що вихователі його за це покарають.

Урешті-решт психіка юного Кіплінга не витримала, стався нервовий зрив⁵. З Індії приїхала мати (діти її вже забули; коли вона першого вечора зайшла в спальню сина, щоб поцілувати його на ніч, він затулив обличчя рукою, очікуючи удару)⁶ і забрала дітей. Але райське життя поруч із матір'ю тривало лише кілька місяців. Дванадцятирічного Редьярда віддали до приватного коледжу з І

⁴ Христина Бондаренко розповідає про дитинство в Індії // БЖ. URL: <https://bzh.life/ua/lyudi/kristina-bondarenko-rasskazyvaet-o-durgapure-navostoke-indii/> (дата звернення: 7.09.2023).

⁵ Спочатку юний герой автобіографічного твору Кіплінга “Baa Baa, Black Sheep” збив з ніг і кинувся душити школяра-нападника, якого нацькував на нього Гаррі, потім (коли Гаррі став дорікати, що він мало не вбив того хлопця) схопив ножа, пообіцявши вбити й Гаррі, а наостанок сказав виховательці, що, якщо вона й далі знущатиметься з нього, він її теж спробує вбити, а будинок спалить [Kipling 1937].

⁶ Kipling Rudyard. Baa Baa, Black Sheep // The Kipling Society. URL: <https://www.kiplingsociety.co.uk/tale/baa-baa-black-sheep.htm> (дата звернення: 7.09.2023).

спартанськими умовами. Згодом він пояснював, що “цей заклад підтримували такі люди, як незаможні офіцери, що шукали дешевої освіти для своїх синів. Здебільшого це була кастова школа – близько сімдесяти п’яти відсотків із нас народилися за межами Англії і сподівалися піти за своїми батьками в армію” [Kipling 1937]. Спочатку “очкарику” в тій “зграї” теж було не просто, але згодом від призвичаївся і знайшов друзів. Очолював коледж друг Кіплінгового батька, який підтримав літературні спроби юного вихованця. Здобувши освіту, Кіплінг до армії не потрапив через короткозорість, на Оксфорд у батьків не було грошей, і батько, що на той час став директором коледжу мистецтва та куратором Лагорського (гінд. *lahor*, тепер у Пакистані) музею, влаштував його працювати помічником редактора місцевої “Цивільної і військової газети”. Індійські кольори й запахи так вплинули на шістнадцятирічного (але з вусами й старшого на вигляд) Редьярда, що він став промовляти знайомі з дитинства, але забуті ним в Англії індійські слова й фрази [Kipling 1937].

Протягом 1886–1887 років, коли в газеті змінився редактор, у ній було надруковано майже чотири десятки оповідань Кіплінга (більшість із них потім увійшли до книжки “Plain Tales from the Hills”). Потім молодий письменник перейшов до впливової аллагабадської⁷ газети “Піонер”, і його популярність значно зросла; у 1888–1889 роках було видано шість книжок з оповіданнями Кіплінга. Далі обставини⁸ склалися так, що він здійснив велику

⁷ Аллагабад (*al-Ilahābād* – “місто Бога”) – місто в Індії, засноване 1583 року імператором Акбаром у місці злиття річок Гангі і Ямуни. З 2018 року перейменоване на Праяградж, оскільки в давнину на цьому місці стояло священне для індусів місто Праяг(а).

⁸ До редакції газети, у якій працював Кіплінг, прийшов капітан (так він себе називав, хоча дослужився лише до старшого лейтенанта) Ендрю Гірсі (*Andrew Hearsey*), який раніше вже був замішаний у кількох скандалах, зокрема – з листами на підтримку останнього правителя держави сикхів магараджі Даліпа Сінга (1838–1893), що хотів повернути собі Пенджаб (з цією метою він їздив до Росії, намагаючись дістати там воєнну допомогу). Сказавши, що ображений газетною публікацією (анонімною) “Дослідження Конгресу” (див. примітку 35), Гірсі вдарив редактора Джорджа Чесні нагайкою. Справа розглядалася в суді, але ще до початку судового процесу власник газети сказав Кіплінгу, авторові

морську подорож, відвідавши Бірму, Сінгапур, Гонконг, Японію, США, і прибув до Лондона. Там познайомився з американським видавцем В. Белстіром (Bailestier)⁹, у співавторстві з яким став працювати над повістю “Навлакха”¹⁰. У 1892 році співавтор захворів і помер, а Кіплінг невдовзі одружився з його сестрою. Після одруження молоді поїхали до США, а потім – у Японію, де до них прийшло повідомлення про те, що банк, у якому вони тримали гроші, збанкрутував. Повернувшись одразу в Америку, молоде подружжя орендувало невеликий будинок на фермі, а згодом вони збудували власний дім на землі, купленій у брата¹¹ дружини Кіплінга. Він почав писати для дітей, і в 1894–1895 роках вийшли друком “Книжка джунглів” (з оповіданнями про Мауглі) та “Друга книжка джунглів”, до якої увійшло й оповідання “Диво Пурана Бгагата”.

публікації (у якій Гірсі був названий “смагливим капітаном”, а підтримка пропозиції закриття напівлегальних борделів для англійських військових була охарактеризована як “обстоювання свободи поширення заразних хвороб”), що його участь у судовому процесі є небажаною, і запропонував “подивитися світ”. Отримавши вихідну виплату в сумі шестимісячної зарплати, Кіплінг назавжди залишив Індію [Maidment 2020].

⁹ Перекладачі, орієнтовані на французьку мову, передають прізвище як *Балестьє*.

¹⁰ Кіплінг назвав твір “Naulahka”, але слід пам’ятати, що Кіплінг не транслітерував слова мови гінді, а відтворював їх засобами англійської практичної транскрипції. Зважаючи на те, що в повісті йдеться про дуже коштовне намисто і що в перекладі з гінді nau(a)lākhā (nau + lākh) означає “[намисто] вартістю дев’ясот тисяч [рупій]”, українською цю назву треба писати “Навлакха”. Слово lakh (гінді) походить від санскритського (lakṣá) – “сто тисяч”. (Отже, назва п’єси Карпенка-Карого “Сто тисяч” мовою гінді звучатиме коротко: “Lakh”). У транслітерації буквосполученням kh позначається глухий придиховий приголосний звук [k^h], але в англійській мові kh читається як [x]. Можливо, через це Кіплінг у назві переставив літери місцями (hk замість kh). Однак згодом, побудувавши свій дім, Кіплінг назвав його Naulakha.

¹¹ З часом його пияцтво й неадекватна поведінка змусили Кіплінгів переїхати з Америки до Англії.

Чудо Пуран Баґата.

Оповідання Р. Кіплінґа.

Жив у Індії чоловік, що був першим міністром у одній з на-нів вільних тубільчих держав на північній заході. Він був брагман такої високої, чистішої касті, що слово „каста“ для його вже майже не мало значіння. Батько його був значним урядником у різноманітному натовпі придвірних старозавітного індійського двора. Коли Пуран Дас виріс, він зрозумів, що старий устрій міняєт ся, і можна поступати наперед тільки маючи добрі відносини до Англічан і слідкуючи за ними в тому, що вони вважали добрим. Але урядник того краю мусів крім того дбати про ласку свого пана, а се діло не легке. Одначе спокійний, мовчазливий, молодий брагман, що одержав добре анґлітське вихованє в Бомбейському університеті, переміг усі трудности і підіймаючись все више і више, ступнів за ступнею, дійшов до звання премєра, се-б-то став властиво могутнішим від свого владки Магараджі.

Коли вмер старий цар, що гадів підзорливо на Англічан в їх залізницях і телеграфях, Пуран Дас став довіреною особою у його молодого наслідника, вихованого Англічанами, і вони в купі заводили школи для дівчат, елали дороги, лікарні для бідних, улажували хліборобськє виспані, що-року друкували сїню книжку про „Моральний і матеріальний прогрєс краю“; міністерство чужоземних справ у Лондоні і індійський уряд були велимь задоволені тим, але Пуран Дас у всіх цих справах робив так, аби честь усього почину належала до його пана.

нузлеє під соснами і дожидали сьвіта. Як ровнідилоє, вони побачили, що там, де стонє дїє, сїлаи ся ниви і павовиска, шмережамі сьветлячєк, тепер була тільки якась червона каша, де в краю лежало кілька дерев до гори корінням. Ся каша заповнала долину, піднімалася високо до гори, де вони прь-чилиє, зачучувала річку, котра почала розливати сї пеганє-червоним озером. Де було село, де йшла дорога до сьвятинища, де було сьвятинище і де стояв дїє — не засталоє нічого. На мило заширили і на дві тисячі стїп у гнибині гора асучула ся в нив, наче розвівана а верху до ниву. І сезанє один по одному поповали лісом помочитись Баґатови. Вони побачили, що одєнь стоїть над ним — і одєнь утік, коли вони наблизись — почули, що лянґари плачуть у деревах, а сонє стогне на горі. Але їх Баґат був мертвий і сїдїє підгорушив під себе ноги, притудивнись спиною до дерева, спєрнись на костур і повернувни лице між північ і захід.

Жрєць годєно промовив: „Гляньте! Диво по диві! Оттак як раз повинні бути поховані пустельники. Тим-то ми і збудуємо храм нашому сьвятому тут, де він тепер.“

І ще не минуло й року, як вони збудували вже храм — невеличке сьвятинище із землі і каміння. І гору вони прозвали Баґатовою горою, і там вони до сього часу приносять жергви — сьвічечки, квітки і вєсні приносє. Але вони не відкають, що сьвятій, якому вони молать ся, — покійний сєр Пуран Дас, командор ордена Індійської Імперії, доктор звичаєвого права, доктор філософії і інше, і лишє, кольєс-то прєжєр ієстєгнові і освіченєй держави Моніхівала, почєсний член і член-кореспондєнт бїльшого числа вченєх і науковєх товариств, нїж може кому здавати ся на сїм і на тїм сьвітї.

З анґлітської мови переклала
Є. Алаєєва.

Перша й остання сторінки перекладу 1910 року

Оповідання написане в травні 1894 року, коли Кіплінґ тимчасово залишив Америку й жив біля батьків в Англії. Анґлітський біограф і журналіст Ендрю Лайсетт вважає, що в цьому оповіданні певною мірою відображена відраза Кіплінґа до надмірностей вульгарного капіталізму, свідком яких письменник став, живучи в Америці. Противагою йому бачився традиційний індійський спосіб життя, але “лише за умови пом’якшення його британською системою цінностей” [Lucett 1999, 259]. Вперше оповідання “Диво Пурана Баґата” було опубліковане 18 жовтня 1894 року в “Pall Mall Gazette” та “Pall Mall Budget” (того ж місяця воно було також надруковане виданням “New York World” під назвою “A Miracle of the Present Day”)¹². З 1895 року оповідання постійно перевидавалося в складі “Другої книжки джунґлів”, хоча, здавалося б, адресоване не дітям чи підліткам і не пов’язане з іншими оповіданнями збірки. Британський письменник Енґус Вілсон висловив щодо цього таке припущення:

¹² The Kipling Society. URL: https://www.kiplingsociety.co.uk/readers-guide/rg_purun1.htm (дата звернення: 7.09.2023).

Те, як індуський подвижник розмовляє зі звірами, нагадує мені вітраж (створений, можливо, Берн-Джонсом¹³, дядьком Кіплінга), на якому зображений Франциск Ассізький із птахами. Це, мабуть, надто делікатно й вишукано, щоб стояти поруч з іншими індійськими реалістичними замальовками Кіплінга, у яких завжди проступає сувора реальність життя. Можливо, тому автор включив цю дорослу історію в начебто дитячу книжку? [Wilson 1977].

Ми виявили переклади цього оповідання такими мовами (перелік, очевидно, не повний): німецькою, французькою, іспанською, італійською, угорською¹⁴, есперанто. В українському перекладі воно вперше побачило світ 1900 року (тобто через шість років після першої публікації оригіналу – доволі оперативно, якщо зважати на значно повільніший плин тогочасного життя), в дев'ятому номері львівського “Літературно-наукового вісника” був надрукований переклад, виконаний (під псевдонімом Г. Альбова) історикинею, філологинею, педагогинею, громадською і культурною діячкою Ганною Львівною Берло (1859–1942) [Українські історики... 2003]. Попри наявність українських перекладів, поява нового перекладу оповідання є виправданою, оскільки попередні перекладачі не були індологами й не завжди розуміли індійські реалії та інколи неправильно передавали українською мовою індійські власні й загальні назви. До того ж, як зазначає професор Максим Стріха,

перекладачеві варто в певних місцях ставитися до значущих деталей уважніше. Скажімо, остання фраза “Пурун Бгагатого дива” в Кіплінга звучить так: “But they do not know that the saint of their worship is the late Sir Purun Dass, K. C. I. E., D. C. L., Ph. D., etc., once Prime Minister of the progressive and enlightened State of Mohiniwala, and honorary or corresponding member of more learned and scientific societies than will ever do any good in this

¹³ Вітражі художника Едварда Берн-Джонса можна досі побачити в багатьох церквах Англії і деяких – Америки й Австралії. Його дружиною була сестра матері Кіплінга, і Кіплінг згодом писав, що його дитячі відвідини тітки на Різдво – це був “рай, що, певно, врятував мене” [Kipling 1937].

¹⁴ Оповідання навіть дало назву збірці угорських перекладів Кіплінга: “Purun Bhagat csodája és egyéb elbeszélések” [“Диво Пурана Бгагата” та інші оповідання]. Budapest, 1908.

world or the next”. Її в Чернишенка перекладено так: “Тільки ніхто не знає, що їхній обожнюваний святий був колись сером Пурун Дассом, кавалером ордена Індійської Імперії, прем’єр-міністром передового штату Могінівала, почесним членом та членом-кореспондентом багатьох академічних інститутів та вчених товариств, які ніколи й нізащо в світі не зроблять нічого корисного”. Перекладач тексту, уміщеного в “Казках” 1995 року, не зрозумів іронічного закінчення фрази й у нього виявилось, що сам Пурун Дасс “більш не може бути потрібним для цього і тамтого світу”. Банальнішого завершення для блискучого й філософського оповідання годі й вигадати! Проте Кіплінгова іронія була б іще відчутніша, якби Володимир Чернишенко не скоротив у переліку титулів оте “D. C. L., Ph. D., etc.” – “доктор цивільного права, доктор філософії тощо”, якби штат (чи князівство) Могінівала виявився в нього не лише “передовим”, але й *enlightened* – “охопленим (позначеним, ошляхетненим – тут перекладач може «погратися» в пошуках потрібного слова) просвітою” (адже прем’єр, як відомо, засновував стипендії для студентів-медиків!) [Стріха 2011].

Навіть залишивши за дужками зауваження щодо неправильно переданого українською мовою імені (див. примітку 44), ми можемо доповнити М. В. Стріху такими міркуваннями: корисність досліджень у тих галузях науки, які не є прикладними, стає помітною не одразу, іноді – через десятиліття чи навіть століття. У цьому світлі слова Кіплінга “then will ever do any good in this world” стають майже цілком зрозумілими: “ніж буде колись користі від них на цьому чи тому світі”¹⁵.

Найпершим українським перекладом Кіплінга є, очевидно, новела “Ліспет” [Кіплінг 1898], теж опублікована в щойно створеному за ініціативи Михайла Грушевського “Літературно-науковому віснику”, редактором якого тоді був Іван Франко. У радянські часи українською мовою видавали фактично лише казки Кіплінга (утім, голова українського Кіплінгівського товариства Володимир Чернишенко вважає унікальним вже те, що дозволили перекласти з оригіналу, бо, наприклад, білоруською мовою тоді

¹⁵ Якщо пов’язати слово *more* не із *societies*, а з *learned and scientific*, тоді можна перекласти “вченості в яких більше, ніж буде колись користі від неї на цьому чи тому світі”.

зазвичай перекладали з російської). Зрозуміло, що переклад українською мовою вірша “Ведмеже перемир’я” / “The Truce of the Bear” (у якому Кіплінг попереджає, що для “російського ведмедя” перемир’я є лише засобом зібратися для нового нападу), чи оповідання “Той, хто був” / “The Man who Was” (про багаторічні катування росіянами полоненого англійця, якого не обміняли)¹⁶, чи шпигунського роману “Кім” (про “Велику гру” – боротьбу Британії з Росією за Внутрішню Азію) Москвою не міг вітатися. У дорадянський період і за межами СРСР українцям були доступні й інші Кіплінгові твори. Наприклад, у другому номері канадського журналу пластового юнацтва “Юнак” за 1963 рік, крім початку “Братів Мовглів”, переказується зміст індійського роману Кіплінга “Кім” і дається рекомендація прочитати цю книжку, оскільки “вона показує, яку цінну працю може виконати для своєї батьківщини пластун, якщо він відповідно приготований і вишкolenий”¹⁷. Також у журналі зазначається:

¹⁶ У першому реченні цього оповідання Кіплінг констатував: “Коли росіянин наполягає, щоб до нього ставилися як до найсхіднішого з народів Заходу, а не як до найзахіднішого з народів Сходу, він стає расовою аномалією, з якою надзвичайно важко мати справу” (The Kipling Society. URL: <https://www.kiplingsociety.co.uk/tale/the-man-who-was.htm> (дата звернення: 7.09.2023)). “Азійським деспотом” називає (у статті, опублікованій у “Daily Mail” за 25.08.2023) російського президента, зокрема, колишній прем’єр-міністр Великої Британії Борис Джонсон (URL: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-12445989/BORIS-JOHNSON-Yevgeny-Prigozhin-assassination-Putin.html> (дата звернення: 7.09.2023)).

¹⁷ В Індії з Кіплінгом заприятелював засновник скаутингу генерал-лейтенант Роберт Бейден-Павелл (Robert Baden-Powell, 1857–1941). Коли він готував посібник із виховної роботи з дітьми, то для програми запозичив у Кіплінга легенду з “Книги джунглів”. Очевидно, теж під впливом Кіплінга, на книжках якого ставився намальований його батьком логотип – голова слона, що тримає хоботом лотос, та традиційна індійська свастика, – Павелл запропонував використовувати зображення свастики з лілеєю поверх неї як скаутський символ вдячності (перша заводська партія значків була виготовлена 1911 року). Цей знак використовувався і в українському Пласті, що дало московським пропагандистам привід звинувачувати пластунів у фашизмі. Див.: Юзич Ю. Свастики українського скаутингу – Пласту // Історична правда. 14 квітня 2018. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2018/04/14/152302/> (дата звернення: 7.09.2023).

Кожний з нас знає звичайну “гру Кіма”. Вона подібна до того вишколу таємного агента розвідки, який дістав Кім... Є багато відмін цієї гри... Кожний юнак приносить із собою на сходина якийсь предмет. Усі сідають навкруги стола і тримають предмет перед собою. По одній хвилині всі ховають свої речі. Гуртковий викликає за порядком ім’я кожного члена гуртка, а всі записують, що цей член приніс – якщо пам’ятають ще!

Наприкінці 2000-х інтерес до Кіплінга в Україні посилювався, з’явилися нові переклади його прози й поезії. У січні 2012 року у Вінниці відбувся Перший “Кіплінг фест”. А 2014 року було проведено конференцію “Сучасний Кіплінг – нові акценти інтерпретації”. В Україні є неформальне Кіплінгівське товариство. У 2017–2018 роках побачили світ одразу два переклади роману “Кім” – Євгена Тарнавського та Юлії Джугастрянської. У 2022 році, у перші дні повномасштабного воєнного вторгнення, було перекладене (під звуки вибухів російських бомб) і оприлюднене оповідання “Як війна ввійшла в наші домівки” (оригінальна назва “Mary Postgate”; див. примітку 18). Можна сподіватися, що Кіплінга в Україні перекладатимуть і надалі, оскільки деякі його твори для українців зараз є вельми актуальними, наприклад:

Втік від повістки я на морі й на землі.
Але з повітря все ж мене знайшли!

*(Загиблий при бомбуванні Лондона)*¹⁸

Коли свастика стала асоціюватися в Європі з німецькими нацистами, Кіплінг відмовився від її використання. У промові “An Undefended Island”, виголошеній 1935 року, письменник попереджав про загрозу Британії від нацистської Німеччини. Див.: The Kipling Society. URL: <https://www.kiplingsociety.co.uk/tale/an-undefended-island.htm> (дата звернення: 7.09.2023).

¹⁸ Під час Першої світової війни 8 вересня 1915 року німецькі повітряні сили здійснили бомбування Лондона з дирижаблів. В оповіданні “Mary Postgate” Кіплінг пише, що та “війна – не схожа на всі, які Мері пам’ятала, – не залишилася, як годиться, поза Англією, у газетах, а вже стосувалася життя її знайомих” [Кіплінг 2022]. Потім героїня оповідання знайшла в саду пораненого німецького льотчика, який ламаною англійською просив: “Я здаюсь. Лікаря!” Але вона, відповівши ламаною німецькою “Ні! Я бачила мертву дитину” (вбиту німецькою бомбою),

Віддавши все, усе дістали.
Не плач за нами й не хвали.
Та пам'ятай: не смерть вбивала,
а страх. Ми страх перемогли.

(Епітафія канадцям)

Якщо “Шкодá!” про нас хтось скаже на заводі,
скажи: “Відпустки ваші мертвим¹⁹ стали на заваді”.

(Батарей без снарядів)

Негативне ставлення індійців до Редьярда Кіплінга як до колонізатора нам цілком зрозуміле. Але якщо порівнювати Кіплінга з іншим народженим у колонії представником метрополії – М. А. Булгаковим, у творах якого важко знайти позитивних персонажів-українців, то порівняння точно буде не на користь росіянина. А якщо порівняти головного героя оповідання “Диво Пурана Бгагата” з героєм раннього втілення цього сюжету у вірші “Борг Гіффена”²⁰ (там рятує людей під час прориву дамби англієць, що спився, опустився й оселився серед індійців), то Кіплінга можна звинуватити радше в англофобії, ніж у гіндуфобії. Кіплінг не раз описував недоладність адміністративного устрою колонії²¹, а героїня його новели “Ліспет” виголошує вирок: “Ви, англійці, усі

просто чекала його смерті. Див.: The Kipling Society. URL: <https://www.kiplingsociety.co.uk/tale/mary-postgate.htm> (дата звернення: 7.09.2023).

¹⁹ У Першій світовій війні загинув 18-річний син письменника, який домігся (за допомогою батька) зарахування до лав ірландської гвардії, попри те що раніше через короткозорість був відбракований при намаганні вступити на службу до флоту й до армії. Р. Кіплінг увійшов до складу Імперської комісії з військових поховань, і саме він запропонував викарбовувати на обелісках фразу “Імена їхні житимуть вічно” (Ісус Син Сираха 44.14).

²⁰ Цей вірш уперше був опублікований 1886 року, у першому виданні збірки “Департаментські пісеньки” (Departmental Ditties).

²¹ Наприклад: “Щодо Індії, то це місце, де як ніде не слід бути надто серйозним... Немає сенсу працювати добре, бо тебе оцінюють за найгіршим результатом, а всі заслуги зазвичай присвоюються іншою людиною. Погана робота теж не має жодного значення, бо інші працюють ще гірше, і некомпетентні люди затримуються в Індії довше, ніж деінде” (Thrown Away). Див.: The Kipling Society. URL: <https://www.kiplingsociety.co.uk/tale/thrown-away.htm> (дата звернення: 7.09.2023).

брехуни”. Натомість багатьох своїх персонажів-індійців (а також представників інших екзотичних для європейців народів, наприклад ескімосів²²) Кіплінг змальовує із симпатією і повагою.

Кіплінг, звісно, висміює певні звичаї та забобони індусів, як от, наприклад, у повісті “Навлакха”, де під’юджувані фанатиком-індусом родичі забирають жінок ізпологового відділення лікарні, влаштованої британською волонтеркою²³, бо, мовляв, на звороті гірчичників, що “печуть, мов полум’я в пеклі”, написані “диявольські заклинання” (назва виробника), якими хочуть затаврувати індійських жінок, насильно зробивши їх християнками, і через це їхні діти “матимуть хвости як у верблюдів і вуха як у мулів!”. Але від Кіплінга перепало на горіхи й християнським мракобісам, тим паче, що в письменника були особисті причини не любити їх. З уроків, отриманих у дитинстві від своєї виховательки, він засвоїв: “Бог – єдине на світі, що є жажливішим за тітку Розу; це Істота, яка, коли тебе шмагають, стоїть позаду й рахує удари”²⁴. І його Прозеліт(ка) каже: “У вас любов – вигнанка!.. Я йду до своїх богів. Може, з ними мені буде легше, ніж із вашим холодним Христом і плутоною Трійцею”²⁵.

Кіплінг не був індуїстом, але схоже, що індійська релігія не видавалася йому принципово гіршою за християнство. В оповіданні “Ті, що зводять мости” (The Bridge-Builders) він доволі кваліфіковано описує “нараду” (раїсāyat) індійських богів на острові посеред Ганги й вустами одного з них викладає концепцію ведантистів²⁶,

²² “Ескімоси – добрі й лагідні люди; вони ніколи не б’ють дітей, не брешуть і не крадуть” [Кіплінг 1986, 175].

²³ По дорозі в Італію Кіплінг познайомився на кораблі з лордом Дафферіном, що в 1884–1888 роках був віцекоролем Індії, а його дружина створила фонд для медичної допомоги індійським жінкам [Kipling 1937]. Цій роботі Кіплінг присвятив вірш “The Song of the Women”.

²⁴ Rudyard Kipling. Baa Baa, Black Sheep // The Kipling Society. URL: <https://www.kiplingsociety.co.uk/tale/baa-baa-black-sheep.htm> (дата звернення: 7.09.2023).

²⁵ Rudyard Kipling. Lispeth // The Kipling Society. URL: <https://www.kiplingsociety.co.uk/tale/lispeth.htm> (дата звернення: 7.09.2023).

²⁶ “Брагман істинний (реальний), [матеріальний] світ неістинний, жива істота – не що інше, як Брагман” (brahma satyaṃ jagan mithyā jīvo brahmaiva nāparaḥ).

з якою, імовірно, був згоден: “Коли Брагман²⁷ прокидається від сну, небеса, пекло й земля зникають... Сновидіння проходять повз, їхній характер змінюється, але Брагман досі бачить сни... Боги змінюються – усі, крім Єдиного!.. Брагман бачить сни, і доки він не прокинеться, боги не помруть”. У цьому ж оповіданні індійські боги твердять, що вони присутні й у житті народів Заходу: наприклад, Діва Марія – це богиня Калі. Британський соціолог, історик і біограф Філіп Мейсон, зауваживши, що в таких творах, як “Диво Пурана Бгагата”, “Ті, що зводять мости” і значною мірою “Кім”, індуїзм показаний із симпатією та розумінням, додає, що в Кіплінга є також “уринок про мечеть у Єгипті, у якому начебто викладена сама суть ісламу” [Mason 1975]. Двадцятирічним юнаком Кіпліг вступив до масонської ложі, члени якої сповідували рівність усіх людей. І він із задоволенням згадував, що в ложу його “ввів член Брам-самаджу²⁸, підвищив [до підмайстра] мусульманин і підніс [до рівня майстра] англієць... Наш заворотник був індійським юдеєм”²⁹.

Якщо переважно негативне ставлення індійців до Кіплінга є психологічно виправданим, то той факт, що чимало англійців не читали Кіплінга, вважаючи його другорядним письменником із ганебними імперіалістичними та расистськими поглядами³⁰, може попервах видатись дещо дивним. Багато обурень і звинувачень у расизмі викликає вірш (навіть просто його назва) Кіплінга “Тягар білої людини”. Однак у ньому автор закликає читачів³¹

²⁷ *Брагман* (з великої літери; санскр. brahman середнього роду) – абсолют.

²⁸ *Брагмо самаджу* – реформаторська монотеїстична індуїстська організація, заснована Рам-Моганом Раєм (див. примітку 51).

²⁹ Див.: The Kipling Society. URL: https://www.kiplingsociety.co.uk/readers-guide/rg_motherlodge1.htm (дата звернення: 7.09.2022).

³⁰ Див., наприклад: [Hodgson 1998, 1058].

³¹ Вірш був уперше опублікований 4 лютого 1899 року в “The Times” із назвою “Звернення до Сполучених Штатів” (An Address to the United States). Приводом стало те, що після Іспансько-американської війни 1898 року США отримали Пуерто-Ріко, Гуам і Філіппінські острови, а також тимчасовий контроль над Кубою (де протягом 1868–1878 років точилася війна за незалежність від Іспанії, а з 1895 року розгорілося нове повстання проти її панування).

служити “новим підданим” (а не експлуатувати їх), прилучаючи до цивілізації тих, кого називає “напівдїтьми, напівдияволами”, – і попереджає, що вдячності за це годі чекати. Не можна не визнати, що припиненням міжусобних війн, поліпшенням санітарних умов та розбудовою сучасних систем освіти³² й охорони здоров’я³³ і створенням розвиненої інфраструктури (мережі доріг, залізниць, дамб, мостів, іригаційних каналів, телефонних та телеграфних ліній), а також банківської, судової системи³⁴ й парламентської демократії³⁵ Індія завдячує саме Британії. М. К. Ганді (пам’ятник

³² У 1857–1858 роках в Індії були засновані за європейським зразком Калькуттський, Бомбейський і Мадраський університети. Заснування Азійського товариства Бенгалії в 1784 році поклало початок систематичному академічному вивченню культурної спадщини Індії.

“В Індії англійці заходилися на місці видавати санскритські тексти, перекладати їх, пояснювати, укладати граматики й словники й завдяки праці таких людей, як Вільям Джонс, [Чарльз] Вілкінс, [Генрі Томас] Кольбрук, явили зору багату, своєрідно заманливу культуру, що налічує багато століть та обіцяє європейцям чимало важливих і цікавих відкриттів. Європейці жваво зацікавилися Індією водночас з обох боків – лінгвістичного й літературно-культурного – і щиро припали до праці. Важко навіть уявити, як багато було зроблено, та ще й у різних галузях знання, за ці перші 20–30 років, особливо якщо взяти до уваги мізерність матеріалів, що малися тоді при руці, – адже доводилося мати справу із силою-силенною невиданих текстів, без словників” [Ріттер 2022а, 10].

³³ Бенгальський медичний коледж, заснований у 1835 році лордом Вільямом Бентінком, вважається першим медичним коледжем, де викладали західну медицину за межами Заходу.

³⁴ Перший незалежний суд в Індії – Верховний суд Калькутти, заснований у 1774 році.

³⁵ Ініціатором створення партії Індійський національний конгрес (ІНК), яка після надання Індії незалежності майже безперервно керувала країною до 2014 року, коли до влади прийшла націоналістична партія Бгарагія джаната, був колишній високопосадовець британської адміністрації Індії А. О. Юм, який у 1885–1892 роках стояв на чолі ІНК як генеральний секретар. Ідею створення цієї організації задля пропаганди реформ у соціальній сфері підтримав віцекороль лорд Дафферін. Юм та більшість його соратників, ліберальних британців, були теософами, а 1914 року президентом ІНК стала очільниця Теософського товариства Анні Безант. Окрім англійців, помітну роль в ІНК відігравали індійці, що здобули європейську освіту.

якому в столиці африканської республіки Гани у 2018 році знесли, звинувативши Ганді в расизмі) у промові 1908 року в Йоганнесбурзі сказав про Кіплінга: “На мій погляд, його твори були сприйняті вельми хибно... Хай там як, він, безперечно, показав у деяких своїх творах, що на білих людях, зокрема на британцях, насправді лежить відповідальність діяти як опікуни кольорових рас. Але чи діяли білі люди як опікуни?” [Gandhi 1998, 320].

Сильно зіпсувала репутацію Кіплінга і його підтримка Британії в Другій англо-бурській війні (1899–1902). Починаючи з 1898 року, Кіплінги взимку вирушали до Південної Африки. Там Кіплінг затоваришував із політиками Капської колонії Британії (тепер – Капська провінція ПАР). Коли розпочалася війна, він писав вірші й статті на підтримку британських солдатів, тоді як ліберальна інтелігенція (включно з англійською) ставилася до дій Британії негативно. (Проте тут не завадить згадати, що приводом

На четвертому з’їзді ІНК, що пройшов в Аллагабаді 1888 року, Кіплінг був присутній як кореспондент, і він описав свої враження в матеріалі “Дослідження Конгресу. Від очевидця”, анонімно опублікованому в номері газети “Піонер” за 1 січня 1899 року. Кіплінг побачив у з’їзді влаштовану “другорядними” (second-class) англійцями виставу з набраними в масовку індійцями, серед яких англійцям ледь-ледь вдавалося підтримувати порядок. Хоча зібрання подавалося як всеіндійське, у Кіплінга склалося враження, що кожний третій делегат був бенгальцем (у Калькутті як столиці Британської Індії проживала найбільша кількість вестернізованих індійців). “Делегати від Півночі” представляли міста, у яких їх ніхто не знав. Багато хто з індійців не знав англійської мови, а решта володіли нею погано. Один із делегатів пояснив Кіплінгу, що вони вимагатимуть розширення Законодавчої Ради, щоб скасувати закони про робітників на чайних плантаціях. На запитання про те, чи читав той ці (чи будь-які інші) закони, депутат відповів “Ні”, але не розгубився і сказав, що саме тому вони хочуть увійти до Законодавчої Ради – щоб знати закони. “Чудово, – із сарказмом написав Кіплінг. – Бажано, щоб пустопорожнє Невігластво посіло найвищі місця в синагозі, аби могло, керуючи нею, також вивчати Закон... Не було меж тому, чого хотіли ці люди, які не могли нічого запропонувати на взамін... Вони казали, що в країні було б усе добре, якби вони могли обговорювати бюджет, – вони, ті, хто не вклав жодного *лакха* (див. примітку 10) в жодну з місцевих залізниць і донедавна не мав уявлення про вільний обіг банкнот” [Kipling 2020]. (Про наслідки цієї публікації для Кіплінга див. примітку 8).

до Першої англо-бурської війни стало скасування Британією в 1833 році рабства в усіх її колоніях, сприйняте нащадками перших європейських поселенців у Південній Африці як зазіхання на їхню власність). Вірші та оповідання Кіплінга були дуже популярні наприкінці XIX та на початку XX століття, але згодом (особливо після Першої світової війни) він став значно менш популярним через навішаний на нього ярлик “імперіаліста” й “шовініста”. За словами голови Українського кіплінгівського товариства Володимира Чернишенка, Нобелівську премію з літератури 1907 року Кіплінг дістав уже лише “за інерцією” [Чернишенко 2020].

Після смерті письменника дискусії про його особистість поновилися. Зокрема, видатний американський та британський поет і літературний критик Томас Еліот писав:

Треба розуміти, що для Кіплінга імперія була не просто ідеєю (доброю чи поганою); це була реальність, яку він відчував... Він писав не з національного, расового чи імперського марнославства й не пропагував політичну програму; він розповідав, що існує щось, відчутне для нього, але маловідоме людському загалу. Звісно, усвідомлення величі в нього було, але значно більше було усвідомлення відповідальності [Eliot 1941].

Також Еліот у своєму есеї стверджував, що не бачить жодних підтверджень звинуваченню Кіплінга “в сповідунні доктрини расової вищості”. Одним зі свідчень несправедливості звинувачень письменника в расизмі є його оповідання “Диво Пурана Бгагата”.

Фундатор української індології П. Г. Ріттер завершує вступ³⁶ до свого посібника із граматики санскриту, виданого 1911 року, абзацом, присвяченим оповіданню Кіплінга:

Англо-індійська культура починає відкриватися зору європейців завдяки талановитому перу Редьярда Кіплінга, ім'я якого вже давно встигло стати популярним. У його оповіданнях нерідко трапляється щось дивне, загадкове для європейця, але яке багато що каже кожному, хто хоч трохи вивчав Давню Індію. Європеєць візьме його оповідання “Диво Пурана Бгагата” з “Другої книжки

³⁶ Вступ у посібнику є фактично доповненим варіантом спробної лекції, прочитаної П. Г. Ріттером восени 1899 року в Харківському університеті.

джунглів”, прочитає його й буде здивований постаттю головного героя, що здобув різнобічну європейську освіту, – сера Пурана Даса, прем’єр-міністра могутнього тубільного раджі. Він упроваджував на своїй батьківщині ліберальні реформи, був командором Ордену Британської імперії, доктором філософії, почесним членом і кореспондентом багатьох наукових товариств, індійських і європейських, але за власним бажанням полишає все й закінчує життя бідним аскетом на вершинах Гімалайських гір, де навколишнє населення після смерті обожнює його. Але для того, хто знайомий із релігією і культурою Давньої Індії, ця постать набуває глибокого, майже символічного значення: стара індійська культура, що протягом тисячоліть була окремішньою, стикається з європейською, здавалося б, засвоює її з усіма новітніми формами й течіями, впроваджує їх у життя, а потім... пробуджується голос старої, давно забутої сивої давнини й фатально вабить до того, що для індуса завжди було найвищим ідеалом: покинути навколишній світ, піти в ліси й гори, заглибитися в самісіньке серце величної природи й злитися з Богом, вічним пантеїстичним безособовим Брагманом [Ріттер 2022a].

Проте головний меседж оповідання, на думку автора, в іншому. Кіплінг доносить до відома читача те, чого не розуміють ті керівники Міжнародного товариства свідомості Кришні³⁷, їхня паства та подібні до них шукачі “індійської духовності”, які дотримуються (на жаль, навіть в Україні) “жорсткого нейтралітету”³⁸ в ставленні до агресора і жертв воєнної агресії: зречення світу й справжня духовність, хоч якою б “високою” вона була, не скасовують людяності.

Оповідання перекладене з видання: [Kipling 1921]. З цього ж видання запозичені ілюстрації, намальовані Джоном Локвудом Кіплінгом (батьком Редьярда Кіплінга).

³⁷ Організація відома за аббревіатурою ISKCON (International Society for Krishna Consciousness).

³⁸ Наприклад, американський гуру Ричард Славін (“Радганатх Свами”) відмовився брати участь у благодійному заході в США, на якому збирали пожертви для українських кришнаїтів, постраждалих від воєнного вторгнення Росії, мотивуючи це своєю “позицією жорсткого нейтралітету”.

Редьярд Кіплінг
Диво Пурана Бгагата

Прийшли до нього ми вночі,
коли відчули зсув гори.
Смикнули ковдру на плечі,
застерігали як могли.

Коли з горою весь наш світ
у прірву з гуркотом летів,
ми брата рятували всі,
та він лишитись не схотів!

Він сів на землю і не встав.
У нас його забрала смерть.
А люди, про яких він дбав,
тепер усі женуть нас геть!³⁹

Голосіння лангурів⁴⁰

Жив собі колись в Індії чоловік, що був прем'єр-міністром одного з напівнезалежних тубільних князівств у північно-західній частині країни⁴¹. Він походив з настільки високої брагманської

³⁹ Більшість прозових творів Кіплінга містять поетичні фрагменти; часто твір починається ними (як вступом чи епіграфом) або закінчується (як післямовою). Ці три строфи ввійшли потім до виданої 1912 року збірки "Songs from Books".

⁴⁰ Лангури – поширені в Південно-Східній Азії мавпи, що харчуються листям. Назва *laṅgūr* (гінді) походить від санскритського слова *lāṅgūlin* ("хвостатий", від *lāṅgūla* – "хвіст").

⁴¹ До складу Британської Індії входили провінції під безпосереднім управлінням віцекороля та сотні князівств, що мали окремі васальні угоди з колоніальною владою.

касти⁴², що поняття “каста” вже не мало для нього жодного практичного значення⁴³. Його батько був високопосадовцем серед строка-тої юрби шушвалі – старосвітських індійських придворних. Але коли Пуран Дас⁴⁴ виріс, то відчув, що старий уклад змінюється і, якщо хочеш урешті-решт досягти успіху, мушиш підтримувати добрі стосунки з англійцями та копіювати все, що англійці вважають

⁴² *Брагмани* (санскр. brāhmaṇa чол. роду) – представники вищої варни (varṇa; верстви суспільства), жерці й знавці Вед. Інші три варни – кшатрії (воїни, правителі), вайш’ї (купецький прошарок і самостійні землероби), шюдри (слуги, ремісники, залежні землероби та інші робітники). На Заході в популярній літературі слово *варна* зазвичай замінюють словом *каста*, однак індологи називають кастами дрібніші спадкові професійні групи всередині варн – санскр. jāti.

⁴³ Кіплінг, очевидно, має на увазі, що в його героя не було проблем із допуском у “вищий світ”, але приписів щодо кастової поведінки правдивий брагман зобов’язаний дотримуватися. Письменник згадував про братерську атмосферу в масонській ложі, у яку він вступив в Індії, але засвідчив: “Єдина відмінність між нами, яку хтось міг би зауважити, полягала в тому, що на наших бенкетах дехто з братів, яким кастові правила забороняли їсти те, що не приготоване згідно з обрядами, сиділи з порожніми тарілками”. Див.: The Kipling Society. URL: https://www.kiplingsociety.co.uk/readers-guide/rg_motherlodge1.htm (дата звернення: 7.09.2023).

⁴⁴ *Пуран* (від санскр. pūrāṇa) – “завершений, повний”, “давній”. У машинописному оригіналі оповідання було надруковано Pureen, але Кіплінг виправив назву й написав на першій сторінці: “Print Purun throughout” (William Doyle Galleries, Inc. URL: <https://bid.doyle.com/m/lot-details/index/catalog/269/lot/74322> (дата звернення: 7.09.2023)). Англійське Purun передане в українському перекладі В. Чернишенка як *Пурун* [Кіплінг 2011], але “Список Кіплінгових імен” не залишає сумнівів щодо вимови: “Pronounced Poorhan”. Див.: The Kipling Society. URL: https://www.kiplingsociety.co.uk/readers-guide/rg_purun_notes.htm (дата звернення: 7.09.2023).

Побожні індуси часто додають до свого імені *дас* (від санскр. dāsa (“раб [Божий]”). Ім’я Даса має також герой одного з “Трьох життєписів”, доданих Германом Гессе до “Гри в бісер” (таке саме значення мають і два інших імені: нім. Knecht та лат. Famulus).

добрим. Водночас тубільному чиновнику потрібно не втрачати прихильності свого господаря. Гра була нелегкою, але тихий, небагатослівний молодий брагман, якому допомогла добра англійська освіта в Бомбейському університеті⁴⁵, грав холоднокровно й крок за кроком піднявся до посади прем'єр-міністра князівства. Тобто реальної влади в його руках було більше, ніж у його господаря, магараджі⁴⁶.

Коли старий князь, що з підозрою ставився до англійців з їхніми залізницями й телеграфами, помер, то при його молодому спадкоємцеві, який здобув освіту від учителя-англійця, Пуран Дас був на висоті. Вони разом заснували школи для дівчаток, проклали дороги, відкрили державні амбулаторії, влаштували сільськогосподарські виставки, щорічно видавали синю книгу⁴⁷ “Моральний і матеріальний розвиток князівства” (утім, Пуран Дас завжди намагався робити так, щоб заслуги приписувалися його господареві). Міністерство закордонних справ та уряд Індії були в захваті. Дуже мало тубільних князівств цілком сприймають англійську ідею прогресу, оскільки не вірять, що якщо щось є добрим для англійців, то для азійців воно буде вдвічі кращим. Пуран Дас показав, що вірить у це. Прем'єр-міністр став шанованим другом віцекоролів, губернаторів, віцегубернаторів, місіонерів-медиків і просто місіонерів та англійських офіцерів – хвацьких вершників, що приїжджали на полювання в заповідники князівства, а також цілої купи туристів⁴⁸, які, коли не було спеки, сновигали

⁴⁵ Бомбейський університет був заснований британською колоніальною адміністрацією в 1857 році за зразком подібних університетів у Сполученому Королівстві. В Індії добра англійська освіта може розглядатися і як вада. Зокрема, політикові Шаші Таруру, який був одним із кандидатів на посаду голови партії Індійський національний конгрес на виборах 2022 року, закидають його надто добру англійську й складні мовні звороти, які багатьом не зрозумілі.

⁴⁶ Магараджа (санскр. mahārāja – “великий князь”) – титул індійського правителя.

⁴⁷ Синя книга (англ. blue-book) – збірник офіційних документів.

⁴⁸ Одного з таких англійських парламентарів-туристів Кіплінг висміяв у вірші “Pagett, M. P.” та в оповіданні “The Enlightenments of Pagett, M. P.”, де, зокрема, зазначається, що «коли Європа була джунглями, половина Азії стікалася на канонічні буддійські собори; і протягом століть велика кількість людей збиралася в Пуні, Гардварі, Трімбаку

Індією туди-сюди, повчаючи, як усе має бути. Коли в нього був вільний час, він писав листи в “Піонер”⁴⁹ (найбільшу індійську щоденну газету), пояснюючи, які завдання ставить його господар і що він має на меті, та призначав стипендії тим, хто вивчав медицину й промисловість за суто англійським зразком.

Нарешті він поїхав із візитом до Англії, а повернувшись, мусив заплатити грубі гроші жерцям, бо навіть такий брагман із вищої касты, як Пуран Дас, перетнувши *чорне море*⁵⁰, втрачав касту. У Лондоні він зустрівся і порозмовляв з усіма, кого варто було знати, – з людьми, чиї імена відомі в усіх куточках світу, – і побачив значно більше, ніж сказав. Університети надали йому почесні звання, і він виголошував промови та розповідав англій-

й Бенаресі. Насправді великі (як ви кажете, “масові”) зібрання є однією з найстаріших і найпопулярніших індійських інституцій». Але, за Кіплінгом, “жерцями” на з’їздах Індійського національного конгресу були не індійці.

⁴⁹ У газеті “Піонер” Кіплінг пропрацював два роки, поки в 1889-му не залишив Індію.

⁵⁰ У статті “Дослідження Конгресу” Кіплінг повідомляє, що делегати серед іншого обговорювали проблему вступу на державну службу: для цього треба було скласти іспит в Англії, але мандрівка туди спричиняла виключення з касты через перетинання “чорних вод”. *Чорними водами* (гінд. *kālā-rānī*) в Індії називають океан. «Не можна скласти іспит і вступити на державну службу, не побувавши в Англії, – писала 11 березня 1881 газета “Бгарат бандгу”. – ...Лише індуси бояться посылати своїх синів на навчання в Англію, бо побоюються, аби ті не відмовилися від своєї релігії. Але треба пам’ятати, що, якщо не вирішити якось цю проблему, діти індусів не зможуть зрівнятися з бенгальцями та мусульманами в сенсі прогресу». У “Дгарма-сутрах” Баудгаїни (2.1.2.2) перетин океану (*samudra-laṅghana*) й потрапляння в заморську (“варварську”) країну стоять першими в переліку причин втрачання своєї касты. Вважається, що спілкування з “варварами” (санскр. *mleccha*) опоганює людину й вона сама варваризується. Коли юний М. К. Ганді зібрався здобувати вищу освіту в Британії, його дядькові (батько на той час уже помер) ця ідея не дуже сподобалася: “Стикаючись із поважними індійськими адвокатами, я не бачу різниці між їхнім способом життя та способом життя європейців. Вони нерозбірливі в їжі й не виймають із рота сигару, а одягаються так само безсоромно, як англійці” [Gandhi 1945].

ським дамам у вечірніх платтях про індуїстську соціальну реформу, аж поки весь Лондон не вигукнув: “Це найчарівніша людина з усіх бачених нами на обідах відтоді, як стали накривати столи!”⁵¹

До Індії він повернувся в сяйві слави, сам віцекороль спеціально завітав до магараджі, щоб нагородити його Великим хрестом Зірки Індії (суцільні діаманти, стрічки й емаль), і на тій самій церемонії, під звук артилерійського салюту, Пуран Дас став кавалером ордена Індійської імперії II ступеня⁵², і його ім'я відтоді писалося як *сер Пуран Дас, К. О. І. І.*⁵³

Того вечора за обідом у великому наметі віцекороля Пуран Дас підвівся (груди його прикрашав орден на стрічці⁵⁴) і у відповідь на тост за здоров'я свого господаря виголосив таку промову, що навіть з англійців мало хто міг би його перевершити.

Наступного місяця, коли місто повернулося в стан випаленої сонцем тиші, Пуран Дас зробив таке, що жодному англійцеві й

⁵¹ Можливо, одним із прототипів Пурана Даса був реформатор Рам-Моган Рай (1772–1833), який 1829 року як посол падишаха Акбара II вирушив до Англії, де зустрівся з королем Вільямом / Вільгельмом IV, членами парламенту й іншими впливовими британцями, на яких справив добре враження. Крім рідної бенгальської мови й гінді, він чудово володів арабською, перською і санскритом, а також вивчив англійську, латинську, давньогрецьку мови й іврит, добре розбирався в індуїзмі, ісламі й християнстві. Переклав англійською мовою упанішади, за що французьке Азійське товариство 1824 року обрало його почесним членом. У своїх працях Рай описував позитивні й негативні сторони англійської колонізації (позитивним фактором вважав технічний та науковий прогрес). Він став першим індієм, що впроваджував на індійському ґрунті фундаментальні соціальні та політичні ідеї французької та американської революцій.

⁵² Кавалер ордена Індійської імперії II ступеня – Knight Commander of the order of the Indian Empire. (Кавалер ордена I ступеня – Knight Grand Commander; кавалер ордена III ступеня – Knights Companion).

⁵³ За таким шаблоном (*сер... К. О. І. І.*) пишеться, наприклад, ім'я Субрагманї Аяра (subrahmanya aiyar; 1842–1924) – індійського судді, віцепрезидента (1907–1911) Теософського товариства.

⁵⁴ У кавалерів ордена I ступеня замість стрічки був декоративний ланцюг.

не наснилось би: помер для мирських справ. Прикрашений дорогоцінними каменями орден, що був символом його лицарського звання, повернувся до індійського уряду, відповідальним за справи було призначено нового прем'єр-міністра, й усі підлеглі долучилися до великої гри зміни посад. Жерці знали, що сталося, а люди здогадувалися; однак Індія – єдине місце на світі, де людина може вчинити так, як хоче, і ніхто не запитає чому; і той факт, що *діван*⁵⁵ сер Пуран Дас, К. О. І. І., залишивши посаду, палац і владу, взяв чашу для жебрів і вбрався у вохристу хламиду санньясіна⁵⁶ (божого людини), не вважався чимось надзвичайним. Як приписує давній Закон, двадцять років Пуран був хлопцем, двадцять років – бійцем⁵⁷ (хоча ніколи в житті не носив зброї) і двадцять років – головою родини. Своє багатство й владу він скерував на те, що було їх варте; він сприймав пошану, коли її йому виявляли; він бачив близькі й далекі міста й людей, що вставали й вшановували його. А тепер він захотів усе це відкинути, подібно як людина скидає непотрібний їй плащ⁵⁸.

⁵⁵ *Діван* (гінд. *dīvān*, запозичене з арабської) – прем'єр-міністр індійського князівства.

⁵⁶ Приблизно з V ст. санньяса (*saṃnyāsa*), спосіб життя мандрівного ченця (санньясіна), розглядається класичними текстами індуїзму як четвертий етап життєвого шляху брагмана (три попередніх: *brahmacarya* – учнівство, *gārhasthya* – сімейне життя, *vānaprasthya* – лісове відлюдництво). “Коли одружений чоловік (*grhastha*) побачить у себе зморшки й сивину та дітей у [своїх] дітей, тоді хай іде в ліс... Перебувши так у лісі третю частину життя, хай мандрує [як монах (*saṃnyāsin*)], відцуравшись прив'язаності (*saṅga*) [до світу]” (Закони Ману 6.2, 33). До майна й фінансових зобов'язань того, хто став санньясіном, застосовуються ті самі норми, що й до померлого.

⁵⁷ Не зовсім зрозуміло, що має на увазі Кіплінг, коли каже, що Пуран Дас був бійцем / воїном (*fighter*). Військова справа й князювання є заняттями варни (див. примітку 42) кшатріїв, а не брагманів. Брагмани були жерцями, вчителями й радниками правителів. Утім, у “Магабгараті” є такі персонажі, як брагмани Дрона й Крипа, які в мирний час навчали інших військової справи, але на війні діяли безпосередньо як воїни.

⁵⁸ Пор.: “Як людина, скинувши стару одяжину, убирається в іншу, нову, так втілений [Атман], залишивши старі тіла, входить у нові” (Бхагавадгіта 2.22).

Коли босий, самотній Пуран зі шкурою антилопи⁵⁹, тримаючи під пахвою посох із мідною маківкою, а в руці – чашу для жебрів, зроблену з полірованої коричневої шкаралупи кокоса, опустивши очі долу, проходив крізь міські ворота, за його спиною на бастіонах гриміли гармати, що салютували його щасливому наступнику. Пуран Дас кивнув. Усе те життя скінчилося, немов безбарвний нічний сон, і не вабило, але й не викликало відрази⁶⁰. Він був санньясіном – безпритульним, мандрівним жебручим ченцем, залежним у хлібі насущному від ближніх. Та поки в Індії є хоч трохи їжі, якою можна поділитися, ні жрець, ні жебрак не голодуватимуть. Пуран ніколи в житті не куштував м'яса й навіть рибу їв дуже рідко коли. Усі його особисті витрати на харчі протягом тих багатьох років, коли він на власний розсуд розпоряджався мільйонними коштами, можна було б покрити п'ятифунтовою купюрою. Навіть коли в Лондоні з ним носилися, як зі знаменитістю, він не полишав мрії про тишу й спокій; у його уяві поставали довгий білий індійський курний шлях, увесь поцяткований слідами босих ніг, безперервний повільний рух і їдкий запах диму, що клубочиться в сутінках під смоквами, де мандрівники сидять за вечерею⁶¹.

Коли настав час втілити цю мрію в життя, прем'єр-міністр зробив відповідні кроки, і за три дні вам легше було б знайти

⁵⁹ У “Бхагавадгіті” (6.11–12) сказано: “Влаштувавши собі в чистому місці стійке сидіння, не дуже високе й не надто низьке, покрите травою *кушя*, шкурою [чорної антилопи] (*аїпа*) й тканиною, примостившись там на сидінні, нехай той, хто приборкав думки й діяльність чуттів, сконцентрувавши розум, займається йогою, щоб очистити себе”. Обстоюючи принцип ненасильства, сучасні індійські коментатори стверджують, що в давнину йоги користувалися шкурами тварин, які загинули або померли природною смертю.

⁶⁰ “Хто зосереджений очищенням інтелектом, наполегливо приборкує себе, відцурався від об'єктів чуття – звуку тощо – і відмовився від *жадання і відрази*, живе усамітнено, їсть небагато, приборкав мову, тіло й розум, завжди відданий медитативній йогої, знайшов опору в безпристрасності, вільний від егоїзму, [ілюзії] сили, зарозумілості, бажання, гніву, накопичення і власництва, супокійний, [той] стає гідним буття Брагмана” (Бхагавадгіта 18.51–53).

⁶¹ Образ “великої дороги життя” є одним із центральних також у романі Кіплінга “Кім”.

бульбашку в довгій низці Атлантичних морів, ніж Пурана Даса серед мільйонів мандрівних індійців, які, зустрівшись, розстаються знову⁶².

Вночі його шкура антилопи була розстелена там, де його заскочила темрява: то в монастирі санньясінів обабіч дороги, то біля саманної святині Кала-піра⁶³, де йоги (ще одна розпливчата категорія божих людей) приймали його, як приймають ті, хто знає, чого варті касти й соціальні групи, то на околиці маленького індуського села, де діти підкрадалися до нього з їжею, приготованою їхніми батьками, а іноді – на сні серед пустих пасовищ, де полум'я запаленого ним багаття будило сонних верблюдів. Пурану Дасу – чи Пурану Бгагату⁶⁴, як він тепер звався, – було однаково. Йому було байдуже, що то за земля, люди та їжа. Але ноги несвідомо вели його на північний схід: з півдня – на Рогтак⁶⁵; від Рогтака – до Карнала⁶⁶; від Карнала – до руїн Самани⁶⁷, а потім вгору вздовж висохлого русла річки Гаггер⁶⁸, яка наповнюється водою, лише коли у верхів'ях ідуть дощі, аж поки одного дня він не побачив вдалині пасмо величних Гімалаїв. Тоді

⁶² Пор.: “Істоти зустрічаються й невідворотно розстаються, немов бульбашки у воді: ось вони є, а ось вже нема. Розпад – кінець усього поєднаного, падіння – кінець підйому. Зустрічі закінчуються розставанням, а життя закінчується смертю” (Магабгарата 12.27.28–29).

⁶³ На сайті Товариства Кіплінга зазначається, що це місце не ідентифіковане. *Пір* (перськ. “старець”) – назва наставника в ісламі, а також місця його поховання. В Індії є кілька місць поклоніння, присвячених відлюднику Кала-піру, зокрема монастир натхів (шівайської течії йоги) у штаті Гаріяна (hariyānā).

⁶⁴ *Бгагат* (гінд. bhagat, від. санскр. bhagavat) – “побожний, праведний”.

⁶⁵ *Рогтак* (rohtak) – місто в штаті Гаріяна, за 70 км від Делі.

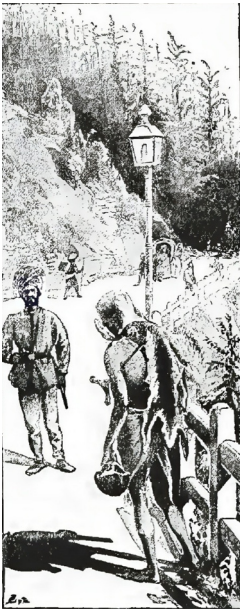
⁶⁶ В англійському оригіналі написано Kirnool, але шлях Пурана Даса не міг пролягати через місто Карнул (karnūl), оскільки воно розташоване в штаті Андгра-Прадеш (тобто на Півдні Індії). Натомість місто Карнал (karnāl) у штаті Гаріяна цілком вписується в прокладений Кіплінгом маршрут.

⁶⁷ *Самана* (samana) – місто в індійському штаті Панджаб (panjāb).

⁶⁸ *Гаггар* (ghaggar) – сезонна річка, що живиться мусонними дощами. У далекому минулому була повноводною. Імовірно, саме вона оспівана в “Ригведі” як Сарасваті.

Пуран Бгагат усміхнувся, бо згадав, що його мати походила з раджпутських брагманів, з долини Кулу – була горянкою, яка завжди сумувала за снігом, – і що найменша домішка крові горців урешті-решт повертає людину туди, де її коріння.

“Ось де, – сказав Пуран Бгагат, стоячи перед нижніми схилами Шіваліку⁶⁹, де кактуси стирчать, мов семисвічники, – ось де я осяду і де до мене прийде осягнення”. Він пішов дорогою, що вела до Шімлі⁷⁰, і прохолодний гімалайський вітер насвистував йому на вухо.

Останнього разу Пуран Бгагат подолав цю дорогу при параді, під цокання копит коней кавалерійського ескорту, щоб відвідати найшляхетнішого й найлюб’язнішого з віцекоролів, і вони цілу годину разом розмовляли про спільних друзів у Лондоні та про те, що в простих індійців насправді на умі. Цього разу Пуран Бгагат не робив візитів, а оперся на огорожу еспланади, споглядаючи чудову панораму рівнин, розпростертих миль на сорок нижче, доки місцевий поліцейський-мусульманин не сказав йому, що він перешкоджає руху, і Пуран Бгагат поштиво схилився перед Законом, бо знав йому ціну й шукав власного Закону. Потім він рушив далі й спав ту ніч у порожній хатині в Чхота Шімлі⁷¹, яка на вигляд – мов самісінький край землі. Але це був лише початок його подорожі.

⁶⁹ Шівалік (гінд. śivālik) – найпівденніша й найнижча частина Гімалаїв.

⁷⁰ Шімла (гінд. śimlā) – столиця штату Гімачал-прадеш (himāchal pradeś). До 1972 року назва міста офіційно писалася як Simla (Сімла). За часів британців Шімла вважалася літньою столицею Індії (туди на пів року переїжджали віцекороль Індії та уряд). Уперше Кіплінг відвідав Шімлу 1883 року, а в 1885–1888 роках їздив туди на щорічну відпустку. Влітку там жили і його батьки.

⁷¹ Чхота Шімла (гінд. choṭā śimlā “Маленька Шімла”) – місто неподалік від Шімли.

Він рухався Гімалайсько-тибетським шляхом⁷² – вузькою триметровою дорогою, пробитою вибухівкою у твердих скелях або прокладеною поверх підпорок з колод над прірвами глибиною сотні метрів. Дорога то пірнала в теплі, вологі, замкнуті долини, то піднімалася порослими травою голими узгір'ями, де сонце жарить немов через збільшуване скло, то виляса темними вогкими лісами, де стовбури дерев з голови до п'ят вбрані папороттю і фазан кличе свою пару. Пуран зустрічав тибетських пастухів із собаками та отарами овець (кожна вівця – з мішечком бури⁷³ на спині⁷⁴); мандрівних дроворубів; загорнутих у плащі й ковдри тибетських лам, що йшли в Індію на прощу; шалених вершників на смугастих чи рябих поні – посланців маленьких віддалених гірських князівств; кавалькаду раджі, що їхав кудись із візитом. Але бувало й так, що протягом довгого ясного дня Пуран не бачив нічого, крім чорного⁷⁵ ведмедя, що з гарчанням рився під деревом унизу в долині. На початку шляху гул полишеного Пураном світу ще лунав у його вухах (як гуркіт тунелю триває ще довго після того, як поїзд із нього виїхав), але, коли позаду залишився Матіанський перевал⁷⁶, усе скінчилося, і Пуран Бгагат залишився наодинці із собою. Замислений, він ішов, дивуючись; очима він дивився під ноги, але його думки летіли понад хмарами.

Одного вечора він подолав (на це пішло два дні) найвищий з перевалів, що йому досі траплялися, і побачив, як весь горизонт перед ним облямований пасмом снігових вершин. Здавалося, що гори (заввишки п'ять-сім тисяч метрів) майже поруч, що до них можна докинути камінчиком (а до них було п'ятдесят-шістдесят миль). Перевал був покритий густим темним лісом: деодаром, волоським горіхом, дикою вишнею, дикою оливою та дикою грушею, але переважно деодаром (гімалайським кедром). У тіні деодарів стояв невеликий занедбаний храм Калі (вона ж Дурга, а

⁷² Дорога йде спочатку на схід, а потім – на північний схід від Шімлі. Кіплінгу доводилося мандрувати нею.

⁷³ *Бура* – борна сіль натрію, використовується в техніці й медицині.

⁷⁴ Для транспортування в Тибет зерна використовували отари овець і стада кіз. Коли літо закінчувалося, вони поверталися із сіллю й бурою, що була виявлена в сухих озерах Тибету наприкінці XIX ст.

⁷⁵ Чорне хутро мають гімалайський ведмідь і ведмідь-губач.

⁷⁶ *Матіана* – селище між Шімлою (45 км) і Наркандою (15 км).

також Шітала, якій іноді поклоняються, щоб вилікуватися від віспи)⁷⁷.

Пуран Дас підвів кам'яну підлогу, усміхнувся ошкіреній статуї, зробив собі маленьку глиняну кабицю в задній частині святилища, розстелив шкуру антилопи на ложі зі свіжої соснової хвої, затиснув свій байрагі⁷⁸ (посох із мідною маківкою) під пахвою й сів спочити.

Просто перед ним голий схил пагорба круто йшов метрів на чотириста вниз, де до крутого укусу приліпилося сільце зі складеними з каміння хатами, критими утоптанною землею. Навкруг нього лежали, мов клаптикові⁷⁹ фартухи на колінах гори, крихітні терасові поля, і між гладенькими кам'яними кругами токів паслися не більші за жуків корови. Дивлячись на долину, око було введене в оману розмірами предметів і не одразу могло зрозуміти, що низенький (як здавалося) чагарник на тому схилі гори, що за долиною, насправді був лісом із тридцятиметровими соснами. Пуран Бгагат побачив, як через гігантську улоговину летить орел, але великий птах, не подолавши й половини відстані, зменшився до розміру цятки. Долиною вгору і вниз тягнулося кілька смуг роздертих хмар, що зачепилися за відноги пагорбів або, піднімаючись, танули біля перевалу. І Пуран Бгагат сказав: “Тут я знайду супокій”.

Піднятися чи спуститися на кількасот метрів – для горців це ніщо, і шойно селяни побачили дим над закинутим храмом, сільський жрець видерся терасованим схилом, щоб привітати прийшлого незнайомця. Зустрівшись очима з Пураном Бгагатом (людиною, що керувала тисячами), він уклонився до землі, без жодного слова взяв жебрацьку чашу й повернувся до села зі словами: “Нарешті в нас є свята людина. Ніколи я не бачив такого чоловіка.

⁷⁷ *Kālī* (kāḷī) – богиня, найгрізніша іпостась дружини бога Шіви. *Durgā* (durgā) – дружина Шіви, уособлення його енергії (śakti). *Śītālā* (śītalā) – богиня, яку вшановують (переважно на Півночі Індії) як захисницю від віспи. Вважається однією з форм Дургі.

⁷⁸ *Bairāgi* (гінд. *bairāgī*, від санскрит. *vairāgin* – “той, хто відцурався світу”) – посох санньясіна.

⁷⁹ Виготовлення ковдр, килимків тощо з різних клаптів тканини (patchwork) – ремесло чи радше мистецтво, що традиційно високо цінується в Британії.

Він із рівнин, але світлошкірий, брагман із брагманів”. Тоді всі господарі села сказали: “Як думаєш, він залишиться з нами?” І кожна щиро старалася приготувати для Бгагата найсмачнішу страву. У горців їжа дуже проста, але з гречки, кукурудзи, рису й червоного перцю, з дрібною рибою (з річки в долині), медом (що зі схожих на димар вуликів, вбудованих у кам’яні стіни), курагою, куркумою, диким імбиром та з прісними борошняними коржами побожна жінка може приготувати непогані страви, і повну чашу жрець поніс до Бгагата.

– Чи шановний залишиться тут? – запитав жрець. – Чи потрібен йому *чела* (учень), щоб збирати для нього пожертви? Чи є в нього ковдра від холоду? Чи доброю була їжа?

Пуран Бгагат попоїв і подякував годувальнику. Так, він хотів би залишитися.

– Хай буде, як шановний сказав. Нехай жебрацька чаша стоїть поза храмом, у заглибленні між тими двома переплетеними коренями, і в шановного щодня буде їжа, бо село вважає за честь, що така людина, – жрець боязко глянув на Бгагатове обличчя, – зупинилася біля нас.

Того дня мандри Пурана Бгагата скінчилися. Він прийшов у призначене для нього місце, заповнене тишею і простором. Далі час зупинився, і Пуран, сидячи біля входу в храм, не міг сказати, живий він чи мертвий, чи є він людиною, владною над своїм тілом, чи – частиною пагорбів, хмар, мінливого дощу й сонячного світла. Він десятки тисяч разів тихенько повторював про себе ім’я Боже⁸⁰, аж поки з кожним повторенням йому стало здаватися, що він усе далі й далі виходить зі свого тіла, підносячись до брами якогось колосального відкриття, але тільки-но двері

⁸⁰ Багаторазове повторення пошепки імені Бога (жара) є традиційною духовною практикою індусів. Для підрахунку користуються вервицею зі 108 намистин, виготовлених зі священного базиліку (у вішнудитів) чи плодів дерева рудракша (у шіваїтів). Після духовної посвяти члени найвідомішої нині за межами Індії неоіндуїстської організації ISKCON (див. примітку 37) зобов’язані щодня повторювати на вервиці 16 “кіл” мантри (“священної” словесної формули) із 16 слів, що становить 27648 імен Божих і забирає приблизно дві години. Але гуру засновника цієї організації вважав “пропашими” (санкр. *patita*) тих, хто не повторював учетверо більше.

прочинялися – тіло тягло його назад, і він відчував, що, на жаль, знову замкнений у плоті Пурана Бгагата.

Щоранку між коренями поза храмом мовчки ставили наповнену жемрацьку чашу. Іноді їжу приносив жрець, інколи – торговець з Ладакху⁸¹, який, заночувавши в селі, дерся вгору стежкою, бажаючи здобути релігійну заслугу. Але найчастіше це була та жінка, що приготувала їжу звечора; і вона ледь чутно шепотіла: “Скажи, Бгагате, перед богами слово за мене, за таку-то, дружину такого-то!” Час від часу почесну місію довіряли якійсь сміливій дитині, і Пуран Бгагат чув, як дитя, поставивши чашу, з усіх ніг бігло геть. Але сам Бгагат ніколи не сходив у село. Воно лежало під його ногами, мов мапа. Він бачив вечірні сходини на токах (бо лише там були рівні місця), бачив дивовижні, невимовно зелені парості рису, фіолетову синяву кукурудзи, плями гречки (подіб-

ної до щавлю) та, у відповідний час, червоне цвітіння амаранту, чії крихітні насінини (що не є ні зерном, ні бобами) можуть законно вживатися в їжу індусами під час постів⁸².

Під кінець року всі дахи хатин ставали маленькими квадратами найчистішого золота, бо саме на дахах селяни клали сушитися качани кукурудзи. Посадка роїв бджіл у вулики й жнива, посів і лущення рису проходили перед очима Бгагата, усе це було

⁸¹ *Ладакх* – найвище плато Індії, гірська лісиста область на кордоні між Індією та Китаєм.

⁸² Оскільки значна частина населення Індії не вживає м’яса взагалі, традиційний піст індуса (зазвичай на одинадцятий день після нового й повного місяця: *ekādaśī*) полягає в утриманні від страв зі злакових і бобових культур. Утім, в особливі дні рекомендується зовсім не вживати їжу й навіть воду.

вишите там, унизу, на багатокутних ділянках полів, і він думав про все це й дивувався: для чого, врешті-решт, усе це?

Навіть у густонаселеній Індії людина не може спокійно просидіти й дня, щоб дика природа не вихлюпнулася на неї, наче на скелю. І дуже скоро в тій пустці дикі істоти, що добре знали храм Калі, повернулися, щоб подивитися на незваного гостя. Першими, певна річ, були лангури (великі гімалайські мавпи із сивими бакенбардами), бо їм усе надзвичайно цікаво. Перекинувши жebraцьку чашу, покотивши її підлогою, спробувавши на зуб посох з мідною маківкою та покривлявшись перед шкурою антилопи, вони вирішили, що від людини, яка сидить так нерухомо, шкоди, мабуть, не буде. Увечері вони стрибали з сосен, простягали руки, просячи їжі, а потім із граціозним піруетом поверталися на дерево. А ще їм подобалося тепло вогню, і вони збивалися навколо нього до купи, аж поки Пуран Бгагат не мусив розпихувати їх убік, щоб підкинути дрова. Вранці ж він частенько виявляв пухнасту мавпу під ковдрою. Цілими днями той чи інший представник мавпячого племені сидів біля Бгагата, дивлячись на сніги й щось мугикаючи з надзвичайно мудрим і скорботним виглядом.

Після мавп прийшов барасінг⁸³ (великий олень, схожий на нашого лісового оленя, але дужчий). Він хотів відтерти пушок зі своїх рогів об холодне каміння статуї Калі й затупотів, коли побачив біля храму людину. Але Пуран Бгагат не поворухнувся, і шляхетний олень потроху підійшов і тицьнув носом у його в плече. Пуран Бгагат провів прохолодною рукою по гарячих рогах, і цей дотик заспокоїв роздратованого звіра. Він схилив голову, і Пуран Бгагат тихенько стер з рогів шкірку. Згодом барасінг приводив свою оленицю з оленятком – ніжних істот, що жували ковдру святої людини, – або приходив сам уночі, щоб взяти свою порцію свіжих волоських горіхів, і від мерехтіння вогню його очі спалахували зеленим. Нарешті прийшла й кабарга (найполохливіший і чи не найменший з оленів) з нашорошеними великими кролячими вухами. Навіть цій плямистій, мовчазній *мушк-набсі*⁸⁴ треба було дізнатися, що там за світло в храмі, і, то з'являючись,

⁸³ Назва болотного оленя *барасінг(a)* походить від гінд. *bārah-siṅgā* “[олень] з дванадцятьма рогами” (тобто гілками рогів).

⁸⁴ З мови гінді *мушк-набга* (*muṣk-nābhā*) перекладається як “[олень] з мускусним пупом” (мускусний олень, кабарга). В англійському оригіналі написано *mushik-nabha*, але *mūṣikā* – це “миша”.

то зникаючи в мерехтливому полум'ї, опустити свого носа (схожого на лосиний) на коліна Пурана Бгагата. Пуран називав їх усіх своїми братами, і вони виходили з лісу, якщо чули його тихий поклик “Бгаї! Бгаї!”⁸⁵. Не раз там проходив примхливий і підозрілий чорний гімалайський ведмідь Сона⁸⁶, у якого на грудях V-подібна біла пляма, та, позаяк Бгагат не виявляв страху, Сона не виявляв жодного гніву, а придивившись до людини, підходив ближче й просив, щоб його теж приголубили й дали хліба чи лісових ягід. Тихими світанками, коли Бгагат підіймався на самісінький гребінь перевалу, щоб споглядати, як рожева зоря йде сніговими вершинами, він помічав Сону, що човгав слідом і бурчав, просовуючи з цікавості передню лапу під повалені стовбури й витягаючи її звідти з нетерплячим пихканням. Або ж перші кроки Пурана будили Сону, що лежав, згорнувшись калачиком, і великий звір, звівшись на задні лапи, ладен був битися, але, почувши голос Бгагата, упізнавав свого найкращого друга.

Майже всі відлюдники й релігійні подвижники, що живуть вдалині від великих міст, мають репутацію здатних творити дива зі звірами, та все диво полягає в тому, щоб залишатися нерухомими, не робити різких рухів і ніколи (чи принаймні протягом тривалого часу) не дивитися прямо на істоту, що до тебе завітала⁸⁷.

⁸⁵ Гінд. bhāī – “брат”.

⁸⁶ Походження цього імені менш очевидне, ніж імені Балу (гінд. bhālū – “ведмідь”) в оповіданнях про Мауглі. У мові гінді sonā – “спати” або “золото”. Не виключено, що слово було запозичене з бенгальської мови, де sōnā може означати “золотце” (при звертанні до рідних і близьких). Директор Центру мови гінді й індійської літератури Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка Юрій Ботвінкін припускає, що слово могло бути запозичене з якоїсь із численних “гірських” мов і говірок Індії: гаргвалі, кумаоні, гімачалі, догрі, кашмірі, ладдакхі тощо.

⁸⁷ Рассел Вільямс (1921–2018), який мав дуже важке сирітське дитинство, кілька разів дивом вижив (під час Дюнкеркської евакуації, після вибуху авіабомби, уражень електрострумом високої напруги й блискавкою), але з 1974 року був президентом Буддійського товариства Манчестера, вважав, що просвітлення (різка зміна світосприйняття, через яку він став описувати світ у термінах буддійського вчення, про яке тоді нічого не знав) прийшло до нього завдяки догляду за конями. І він, зокрема, згадував:

Селяни бачили обрис барасінга, що мов тїнь прокрадався крізь темний лїс позаду храму; бачили *монала*⁸⁸, гімалайського фазана в парадному вбранні, кольорове пір'я якого виблискувало перед статуєю Калі, і лангурів, що, сидячи в храмі навпочіпки, гралися горіховою шкаралупою. Також деякі діти чули, як за обваленими скелями щось собі по-ведмежому наспівує Сона, і за Багатом закріпилася репутація чудотворця.

Та чудеса цікавили його найменше. Він вірив, що все є одним великим Дивом, а якщо людина вже це пізнала, то вона знає те, від чого можна йти далі. Багат був упевнений, що в цьому світі немає ні великого, ні малого; і вдень і вночі його думки були поглинуті суттю всього суцього, шляхом повернення туди, звідки прийшла його душа.

Такі були в нього думки, а його непідстрижене волосся спадало на плечі, у кам'яній плиті поруч зі шкурою антилопи утворилася невеличка вм'ятина від його посоха з мідною маківкою, місце між деревами, де день у день ставилася його жебрацька чаша, поглибившись і відшліфувавшись, стало майже таким гладеньким, як сама коричнева посудина; і кожен звір добре знав своє місце біля багаття. Колір полів змінювався залежно від пір року, токи знов і знов наповнювалися і порожніли, знову й знову наставала зима, і лангури стрибали між припорошеними снігом гілками, аж поки навесні мавпи-матері не приносили з більш теплих долин своїх маленьких дитинчат із сумними очима. У селі мало що змінилося. Жрець постарів, багато хто з тих дітей, що принесли йому їжу-подавання, тепер вже посилали своїх дітей; і коли мешканців села запитували, чи давно їхній святий чоловік живе в храмі Калі біля перевалу, вони відповідали: “Завжди там жив”.

Якось улітку пішли такі дощі, яких у горах не було вже багато років. Добрих три місяці долина була оповита хмарами та мокрим

“...привезли з ірландських боліт двадцять сім диких коней... Коні були геть непередбачуваними, і ніхто не знав, що з ними робити... Я ввійшов у вольєр із відром води, сів і став чекати. Десь за годину один кїнь підійшов, щоб попити з відра, і я дав йому напитися. Я сидів тихо й спокійно. Кїнь кілька разів втягнув ніздрами повітря і прийняв мене. Я робив це два дні, і коні один за одним підходили попити, обнюхували й визнавали мене. Я надів на всіх зброю і відвів у стайню” [Taylor 2015].

⁸⁸ Гінд. *himālayī monāl* – “гімалайський фазан”.

туманом, весь час неослабно йшов дощ, що переривався лише грозовими зливами. Хмари висіли переважно нижче храму Калі, і трапилось так, що аж місяць Бгагат зовсім не бачив свого села. Воно було сховане під білим килимом хмар, що коливалися, зсувалися, клубочилися і вигиналися, але ніколи не відривалися від своїх опор – схилів долини, якими текла вода.

Увесь цей час Бгагат не чув нічого, крім шуму мільйона крапель води, що падала на землю з дерев над головою, просочувалася крізь соснові голки, крапала із забруднених язиків папороті й каламутно лилася вниз щойно утвореними рівчаками. Потім виглянуло сонце, розлилися аромат деодарів і рододендронів та той далекий, чистий запах, який горці називають “запахом снігу”. Тиждень припікало сонце, а потім дощі зібралися до купи для своєї останньої зливи, і вода текла мов із відра, здираючи із землі шкуру й кидаючи її назад у багнюку. Тієї ночі Пуран Бгагат розклав багаття, бо був упевнений, що його брати потребуватимуть тепла. Але жодний звір не прийшов до храму, хоч Бгагат знову й знову кликав їх, аж поки не заснув, дивуючись, що це сталося в лісі.

У найтемнішу годину ночі, коли дощ стукотів, мов тисяча барабанів, Пуран Бгагат прокинувся від того, що хтось смикає ковдру. Простягнувши руку, він відчув дотик лапки лангура. “Тут краще, ніж на деревах, – сказав Бгагат сонно, піднявши край ковдри. – Залазь і грійся”. Мавпа схопила його за руку й сильно потягнула. “Що, їсти хочеш? – запитав Пуран Бгагат. – Зачекай-но трохи, зараз щось дам”. Коли він став на коліна, щоб підкинути дрова у вогонь, лангур підбіг до дверей храму, щось проспівав і знову прибіг назад, хапаючи людину за коліно.

“Що таке? Що сталося, брате? – запитав Пуран Бгагат, бо в очах лангура читалося щось, про що він не міг розповісти. – У таку погоду я не вийду надвір – хіба що хтось із твого племені потрапив у пастку. Але тут ніхто не розставляє пасток. Дивись, брате, он навіть барасінг прийшов шукати прихистку!”

Роги оленя стукнулися об вхід, коли він заходив, потім стукнулися об усміхнену статую Калі. Олень нахилив їх у бік Пурана Бгагата, тривожно тупнув і захропів з напівзатуленими ніздрями.

“Еге-ге! – сказав Бгагат, клацаючи пальцями. – Оце така віддяка за ночівлю?” Але олень підштовхнув його до дверей, і водночас Пуран Бгагат почув, як немов щось відчинилося зі звуком,

схожим на зітхання, і побачив, що на підлозі розійшлися дві плити, під якими цмокала липка земля.

“Ось воно що, – сказав Пуран Бгагат. – Нема чого винуватити братів за те, що не сиділи сьогодні біля вогню. Гора валиться. Та навіщо ж мені йти?” Його погляд упав на порожню жебрацьку чашу, і тут вираз його обличчя змінився. “Відтоді... Відтоді, як я прийшов, вони щодня дають мені смачну їжу, і якщо я не поспішатиму, завтра в долині не буде жодної живої душі⁸⁹. Я, певна річ, маю піти вниз і попередити їх. Відійди назад, брате! Дай мені наблизитися до вогню”.

Барасінг неохоче відступив, Пуран Бгагат устроїв сосновий смолоскип глибоко в полум'я, обертаючи його, поки він добре розгорівся. “От ви прийшли попередити мене, – сказав Бгагат, підводячись, – та ми вчинимо ще краще, краще за це. Виходьмо, а тепер, брате, дай мені обпертися на твою шию, бо в мене лише дві ноги”.

Правою рукою Пуран Бгагат взявся за шетинисту холку барасінга, ліву руку зі смолоскипом відвів убік і вийшов із храму в жахливу ніч. Вітру не було, але, поки величний олень, ковзаючи й присідаючи на задні ноги, спускався схилом, дощ мало не загасив світича. Щойно вони вийшли з лісу, як до них приєдналися інші Бгагатові брати. Хоч він їх не бачив, але чув, що лангури тісняться навколо нього, а позаду них чулося “Ух! Ух!” Сони. Від дощу довге сиве волосся Бгагата злиплося пасмами, під його босими ногами хлюпала вода, а жовта хламида обліпила кволе старе тіло, але він, спираючись на барасінга, рішуче спускався вниз. Він був уже не “святою людиною”, а сером Пураном Дасом, К. О. І. І., прем'єр-міністром чималого князівства, людиною, яка звикла командувати, і він ішов рятувати життя. Потік істот – Бгагат зі своїми “братями” – спускався крутою розмоклою стежкою

⁸⁹ У Гімалаях зсуви ґрунту й гірські обвали становлять серйозну загрозу життю людей. Ось лише в серпні поточного року внаслідок зсуву ґрунту після злив щонайменше п'ятдесят людей загинуло, інші пропали безвісти. У місті Шімлі обвалився храм, після чого рятувальники витягли з-під завалів щонайменше дев'ять тіл загиблих. Див.: Shivam Patel. Over 50 killed in Indian Himalayas as rain triggers landslides // Reuters. August 15, 2023. URL: <https://www.reuters.com/world/india/least-18-killed-indian-himalayas-rain-triggers-landslides-2023-08-14> (дата звернення: 7.09.2023).

все нижче й нижче, аж поки копита оленя не цокнули й він на-трапив на стіну току. Відчувши людський запах, олень захрипів. Вони опинилися на краю єдиної кривої сільської вулиці, і Бгагат став стукати посохом у загразовані вікна ковалеві хати, а смо-лоскип під прикриттям піддашшя розгорівся яскравіше. “Вста-вайте й виходьте! – вигукнув Пуран Бгагат, не пізнаючи власного голосу, бо вже багато років поспіль не розмовляв уголос із людь-ми. – Гора валиться! Валиться гора! Гей, хто в хаті, вставайте й виходьте!”

“Це наш Бгагат, – сказала ковалиха. – Він стоїть там зі своїми звірами. Збирай дітей і скликай людей”.

Заклик ішов від хати до хати, тварини, стиснуті з боків ву-зенькою вуличкою, стривожено скупчилися навколо Бгагата, а Сона нетерпляче пихкав.

Люди (їх було не більше семи десятків), поспішно вискочив-ши на вулицю, у світлі смолоскипів побачили свого Бгагата, що стримував наляканого барасінга, мавпи жалібно смикали його за одяг, а Сона сидів навпочіпки й ревів.

“Через долину – і на той бік! – крикнув Пуран Бгагат. – Не за-лишайте нікого! Ми підемо слідом!”

Тоді люди побігли так, як можуть бігти лише горці, бо вони знали, що під час зсуву треба підніматися якомога вище проти-лежним схилом. Вони з плескотінням перейшли вбрід річечку й лізли, захекавшись, угору терасовими полями на дальньому схи-лі, а Бгагат із “братами” йшов позаду. Викрикуючи імена одне одного (така собі селянська перекличка), селяни піднімались усе вище й вище схилом, а за ними по п’ятах йшов великий барасінг, обтяжений ослабим Пураном Бгагатом. Піднявшись схилом десь на півтори сотні метрів, олень нарешті зупинився під сосна-ми в густому лісі. Інстинкт, що попередив його про початок зсуву ґрунту, підказав йому, що тут він буде в безпеці.

Непритомніючи, Пуран Бгагат осів біля оленя – холодний дощ і важкий підйом добили його, – але спочатку він гукнув туди, де попереду мерехтіли вогні смолоскипів: “Зупиніться й перерахуй-тесь!” а коли побачив, що вогні збираються до купи, прошепотів оленю: “Побудь зі мною, брате. Побудь... поки... я... відійду”.

Звіддала почулося ніби зітхання, потім – глухий гуркіт, який, посилившись, переріс у ревіння, оглушний рев, і той схил пагорба,

на якому стояли селяни, здригнувся в темряві від удару⁹⁰. Потім хвилин на п'ять усе потонуло в рівному, низькому (як нижнє “сі” органа) й чистому звуці, від якого аж дрижало коріння сосен. Нота стихла, і замість звуку дощу, що падає на скелястий ґрунт і траву, стало чути, як дощ глухо барабанить по м'якій землі. Цей звук говорив сам за себе.

Ніхто із селян – навіть жрець – не наважився заговорити з Бгагатом, який врятував їм життя. Скоцюрбившись, вони сиділи під соснами й чекали ранку. Коли розвиднилося, вони глянули на долину й побачили, що там, де були ліс, терасові поля і помережане стежками пасовище, з'явилася суцільна вогка руда віялоподібна пляма з кількома деревами, кинутими на обвалений схил догори корінням. Ця пляма сягнула високо й того схилу, що прихистив їх, і загатила річечку, яка стала розтікатися озером цегляного кольору. Від села, від стежки до храму, від самого храму й лісу позаду нього не лишилося і сліду. Схил гори завширшки з милю і заввишки кілька сотень метрів геть обвалився, наче зрізаний з верху до низу.

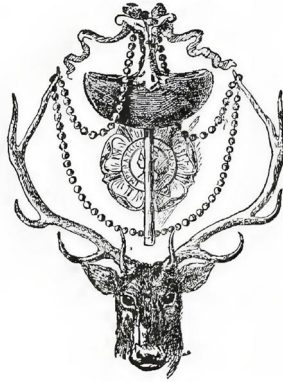
Один за одним селяни пробиралися крізь ліс, щоб помолитися перед своїм Бгагатом. Вони побачили барасінга, що стояв над ним, та втік, коли вони наблизилися, і почули лемент лангурів серед гілок і стогін Сони на пагорбі. Але їхній Бгагат був мертвий; він сидів, схрестивши ноги, притулившись спиною до дерева, з посохом під пахвою та обличчям, зверненим на північний схід.

Жрець сказав: “Дивіться, диво за дивом! Адже саме в такому положенні ховають усіх санньясінів!⁹¹ Тому ось тут, де він сидить, ми зведемо храм нашій святій людині”.

⁹⁰ Опис є достовірним. Наприклад, грандіозний обвал південного схилу кримської гори Демірджі (кр.-тат. Demirci), що 4 квітня 1894 року знищив кілька будинків у кримськотатарському селі, відчувався як місцевий землетрус.

⁹¹ Кіплінг знав про різні способи поховання в Індії. Поблизу дому його батьків у Бомбеї стояла *дахма* – “вежа тиші” парсів (зороастрійців), на якій вони залишають тіла своїх небіжчиків, щоб їх розкльовали грифи, – і він, ще будучи маленьким, запам'ятав, що його мама плакала, коли одного разу знайшла в саду дитячу руку [Kipling 1937]. Найпоширенішою в Індії є, звісно, кремація. Вважається, що вогонь очищує душу померлого й покращує її подальшу долю. Але тіло санньясінів справді не спалюють, а хоронять; іноді тіло в могилі засипають сіллю.

Ще до кінця року вони збудували храм – невелике святилище, складене з каміння і глини, – і назвали гору Багатовою; вони й понині поклоняються йому там із лампадами, квітами та різними підношеннями. Але вони не знають, що святим, якого вони шанують, є покійний сер Пуран Дас, К. О. І. І., доктор цивільного права, доктор філософії і т. д., колишній прем'єр-міністр прогресивного просвіченого князівства Могінівала⁹², почесний член і член-кореспондент численних наукових товариств, яких більше, ніж буде колись користі від них на цьому чи тому світі.

Ілюстрації: Джон Локвуд Кіплінг

ЛІТЕРАТУРА

Багавадгіта. “Гіта-артха-санрага” Ямуни / Переклад із санскриту, граматичний розбір, передне слово й коментарі Д. В. Бурби. Київ, 2021.

Гош М. Сила Матері Калі // **Український тиждень**. 4.05.2023. URL: <https://tyzhden.ua/syla-materi-kali/> (дата звернення: 7.09.2023).

Кіплінг Р. Ліспет: Новеля / Переклад Івана Петрушевича // **Літературно-науковий вістник**. Том 4, кн. 10–12. 1898.

Кіплінг Р. Чудо Пуран-Багата: Оповідане / Переклад Г. Альбової // **Літературно-науковий вістник**. Т. 9, кн. 1. 1900.

Кіплінг Р. **В джунглях** / Переклад Кирила Вербина. Львів, 1905.

Кіплінг Р. **Оповідання** [Без благословення церкви; Серед одниних; Близнята; В лісі; В шахті номер двадцять другий; На

⁹² Назва князівства (Mohiniwala) вигадана.

поліцейській стражниці; Повінь; Заздрість оранг-утана; Всі ми троє – одно; Суд Дунгари] / Переклала Н. Романович-[Ткаченко]. Київ, 1910а.

Kipling P. З індійських оповідань [Повінь; Заздрість оранг-утана; Всі ми троє – одно; Суд Дунгари] / Переклала Н. Романович // **Літературно-науковий вістник**. Т. 50, кн. 6. 1910б.

Kipling P. **Той кіт, що ходив, де хотів. Слоненя:** Казки / Переклад О. Кривнюк. Катеринослав, 1918.

Kipling P. **Брати Моуглі:** Оповідання з життя дитини між звірями / Переклав Юр. Сірий. Видання друге. Київ – Відень, 1920.

Kipling P. **От так казки!** Нью Йорк, 1952.

Kipling P. **Ріккі-Тіккі-Таві:** Оповідання. Київ, 1959.

Kipling P. **У селищі смерти.** Німеччина (Кооперативне видавництво “Заграва”), 1962.

Kipling P. Брати Мовглі / Переклад Юрія Сірого // **Юнак** (Торонто), 1963, № 2.

Kipling P. **Мауглі:** 3 Книги Джунглів / Переклад Ст. Прокопчука, Л. Солонька, П. Гандзюри. Київ, 1967.

Kipling P. **Як і чому:** Казки / Переклад Леоніда Солонька. Київ, 1971.

Kipling P. **Мауглі. Як і чому** / Переклад В. Прокопчука, Л. Солонька, П. Гандзюри. Київ, 1979.

Kipling P. **Ріккі-Тіккі-Таві. Слоненя:** Казки / Переклад В. Й. Прокопчука та Л. Т. Солонька. Київ, 1980.

Kipling P. **Як і чому:** Казки / Переклад Леоніда Солонька. Київ, 1984.

Kipling P. Котуко / Переклад за редакцією Олександра Мокровольського // **Книга пригод:** Повісті та оповідання. Київ, 1986.

Kipling P. **Казки та історії.** Київ, 1995.

Kipling P. **Межичасся:** Поетична білінгва / Упорядкування Володимира Чернишенка, вступне слово Максима Стріхи. Тернопіль, 2009а.

Kipling P. **Такі собі казки** / Переклад Н. Дьомової, В. Чернишенка та І. Сав'юк, 2009б.

Kipling P. **Легенди з Книги Джунглів** / Переклад В. Чернишенка. Тернопіль, 2011.

Kipling P. **Такі самі оповідки** / Переклад з англійської Олекси Негребецького. Київ. 2012.

Kipling P. Книга Джунглів / Переклад. Д. О. Радієнко; Поезії / Переклад М. В. Стріхи. Передмова та примітки М. В. Стріхи. Харків, 2013.

Kipling P. Кім / Переклад Юлії Джугастрянської за редакцією Володимира Чернишенка. Тернопіль, 2017.

Kipling P. Кім / Переклад Євгена Тарнавського. Київ, 2018.

Kipling P. Зухвалі капітани / Переклад Антона Санченка. Тернопіль, 2019а.

Kipling P. Сім морів: Збірка поезій / Переклад Володимира Чернишенка, Галини Михайловської. Тернопіль, 2019б.

Kipling P. Як війна ввійшла в наші домівки / Переклад Марії й Володимира Чернишенків // День, 8.03.2022. URL: <https://m.day.kyiv.ua/article/ukrayintsi-chytayte/kipling-yak-viyna-vviiyshla-v-nashi-domivku> (дата звернення: 7.09.2023).

Pitmer П. Г. Санскрит (граматика) / Переклад, редакція, примітки й переднє слово Д. В. Бурби. Кам'янець-Подільський, 2022а.

Pitmer П. Г. Що таке санскрит? / Переклад з російської, вступна стаття та примітки Д. В. Бурби // Східний світ, 2022б, № 4. DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2022.04.005>

Стріха М. Кіплінг реальний і вигаданий // Всесвіт, 1989, № 5.

Стріха М. Кіплінгові оповідання – нова зустріч // Всесвіт, 2011. URL: <https://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/967/41/> (дата звернення: 7.09.2023).

Українські історики ХХ століття. Біобібліографічний довідник. Серія “Українські історики”. Вип. 2, ч. 1. Київ – Львів, 2003.

Філь Ю. С. Індуські вестернізовані еліти Північної Індії (1858–1921). Київ, 2018.

Цвях: Шведська казка / За Р. Кіплінгом переказала В. Черденченко. Харків, 1927.

Чернишенко В. “Український” Кіплінг // День, 2020, № 75–76. URL: <https://day.kyiv.ua/article/ukrayintsi-chytayte/ukrayinskyu-kiplinh> (дата звернення: 7.09.2022).

Carrington C. E. The Life of Rudyard Kipling. 1st ed. New York, 1955.

Gandhi M. An Autobiography Or The Story of My Experiments With Truth / Translated from the Original in Gujarati by

- Mahadev Desai. Ahmedabad, 1945. URL: https://www.mkgandhi.org/ebks/law_and_lawyers.pdf (дата звернення: 7.09.2022).
- Gandhi M. K. Collected Works*. Vol. 8. New Delhi, 1998.
- Eliot T. S. Rudyard Kipling // A Choice of Kipling's Verse*. London – New York, 1941.
- Hodgson K. The Poetry of Rudyard Kipling in Soviet Russia // The Modern Language Review*. Vol. 93, No. 4. 1998. DOI: <https://doi.org/10.2307/3736277>
- Kipling R. The Second Jungle Book*. New York, 1921.
- Kipling R. Something of Myself For My Friends Known and Unknown*. London, 1937.
- Kipling R. A study of the Congress by an Eye-witness // The Kipling Journal*. Vol. 94, No. 381. 2020.
- Lycett Andrew. Rudyard Kipling*. London, 1999.
- Maidment R. The Man Who would Horsewhip Kipling: Andrew Harsey and The 1888 National Congress // The Kipling Journal*. Vol. 94, No. 381. 2020.
- Mānavadharmasāstra* [“Закони Ману”] with the Manubhāṣya of Medhātithi. Vol. 1. Calcutta, 1967.
- Mason Ph. Kipling: The Glass, the Shadow and the Fire*. London, 1975.
- Öztürk S. Kipling's Eclectic Religious Identity // Epiphany*. No. 3, Special Issue: Identity. 2009.
- Popeliuk V. P. On the Problem of Rendering Rudyard Kipling's Individual Style in Translation // Львівський філологічний часопис*, 2020, № 8. DOI: <https://doi.org/10.32447/2663-340X-2020-8.35>
- Shahane V. A. Rudyard Kipling: Activist and Artist*. Southern Illinois University Press, 1975.
- Taylor S. Not I, not other than I: The life and teachings of Russel Williams*. Ropley, 2015.
- The Mahabharata Critical Edition*. Vol. 12. Poona, 1931.
- Tompkins J. V. S. The Art of Rudyard Kipling*. London, 1959.
- Veretelnyk R. Found in Translation: Vasyl Stus and Rudyard Kipling's “If” // Kyiv-Mohyla Humanities Journal*, 2016, No. 3. DOI: <https://doi.org/10.18523/kmhj73950.2016-3.161-186>
- Wilson A. The Strange Ride of Rudyard Kipling*. London, 1977.
- Young W. A. and McGivering J. H. A. Kipling Dictionary*. London, 1967.

R. Kipling

Диво Пурана Бгагата /

Переклад з англійської, вступна стаття
та примітки Д. В. Бурби

Написане Редьярдом Кіплінгом у травні 1894 року оповідання “Диво Пурана Бгагата” – перлина творчості письменника. Попри наявність українських перекладів (перший із яких побачив світ 123 роки тому), поява нового перекладу оповідання є виправданою, оскільки попередні перекладачі не були індологами, не завжди розуміли індійські реалії та інколи неправильно передавали українською мовою індійські власні й загальні назви.

У вступній статті окреслений життєвий і творчий шлях Р. Кіплінга, зокрема описані його робота в аллагабадській газеті “Піонер” і висвітлення ним перебігу четвертого щорічного з’їзду Індійського національного конгресу. Стисло подана історія українських перекладів творів прозаїка й поета, зауважений його вплив на формування міжнародного скаутського руху та його української гілки – Пласту, зазначено надзвичайну актуальність для сьогоденної України низки творів британського літератора. Наведені аргументи на користь слів М. К. Ганді про те, що деякі твори Кіплінга “були сприйняті вельми хибно”. Одним зі свідчень несправедливості звинувачень письменника в расизмі є його оповідання “Диво Пурана Бгагата”.

На думку перекладача, цим оповіданням автор доносить до відома читачів те, чого не розуміють ті індіїстські та неоіндіїстські “духовні” лідери, які дотримуються “жорсткого нейтралітету” в ставленні до агресора і жертв воєнної агресії: зречення світу й справжня духовність, хоч якою б “високою” вона була, не скасовують людяності.

Ключові слова: Р. Кіплінг; “Диво Пурана Бгагата”; Індія; індуїзм; зречення світу; людяність; М. Ганді

R. Kipling

The Miracle of Purun Bhagat /

Translation from English, Introductory Article
and Commentaries by D. Burba

The story *The Miracle of Purun Bhagat* was written by Rudyard Kipling in May 1894. In that year, it was also published in a periodical and in 1895 it appeared as part of the Second Jungle Book. Ukrainian translation of the story first was in print in 1900 in the ninth issue of the Lviv Literary and Scientific Bulletin. The story was translated by Ukrainian historian, philologist, teacher, social and cultural activist Halyna Berlo (1859–1942). Despite the availability of few Ukrainian translations of the story, the appearance of

a new translation is advisable since previous translators were not Indologists and did not always understand Indian realities or sometimes incorrectly transcribed Indian names and terms in Ukrainian.

In the introductory article, the life of R. Kipling and his development as a writer are outlined. In particular, his work in the Allahabad newspaper *Pioneer* and his coverage of the fourth session of the Indian National Congress are described. The history of Ukrainian translations of Kipling's prose and poems is briefly presented, and his influence on the formation of the international scouting movement and its Ukrainian branch is noted. The great relevance of a number of works of the British writer for today's Ukraine is stated.

Arguments in favor of M. K. Gandhi's words that some of Kipling's writings "have been very much misunderstood" are presented. One of the proofs of the injustice of the accusations of racism against Kipling is his story *The Miracle of Purun Bhagat*. According to the translator, with this story the author brings to the attention of the readers the truth that is not comprehended by those Hindu or neo-Hindu spiritual leaders who adhere to "strict neutrality" in their attitude towards the aggressor and victims of military aggression: renunciation and true spirituality do not cancel humanity.

Keywords: R. Kipling; *The Miracle of Purun Bhagat*; India; Hinduism; humanity; M. Gandhi; renunciation

Зміст

<i>Aradzhyoni M.</i> Cultural Heritage of the Crimea during the War: Main Threats and Challenges	3
<i>Зуб (Руденко) Н. М.</i> Київ початку ХХ ст. в романі Юсіфа Везіра Чемаземінлі “Студенти”: місця, події, люди	19
<i>Мавріна О. С.</i> Бейський рід Сіджеут в Криму на шляху до дворянства	44
<i>Огнєва О. Д.</i> Сюжет “Вісім ступ”: історія виникнення і його втілення на танках у традиції тибетського буддизму (танка з Музею мистецтв імені Богдана і Варвари Ханенків)	60
<i>Отрощенко І. В.</i> Тувинський буддизм у ХХ столітті: на шляху модернізації	82
<i>Kipling P.</i> Диво Пурана Багата / Переклад з англійської, вступна стаття та примітки Д. В. Бурби	132

Наукове видання

Україна – Схід:
міжкультурні контакти
в історичній ретроспективі

Літературні редактори: Н. М. Овчарук, О. Я. Орос
Комп'ютерне макетування Я. Є. Ленго

Підписано до друку 14.12.2023. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умов. друк. арк. 10,23. Наклад 50 прим. Зам. 188.

Друк ФОП Панькова А. С.
вул. Симона Петлюри, 30б,
м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька обл., 32302
Тел./факс: (03849) 3-90-06, моб. (067) 381-29-43
e-mail: aksiomaprint@ukr.net
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6561 від 28.12.2018 р.